

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

ƏHMƏDLİ FƏRİD VİDADİ OĞLU

QEYRİ-NEFT SƏNAYESİNİN İXRAC POTENSİALININ ARTIRILMASI
PERSPEKTİVLƏRİ

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405 Sənayenin təşkili və idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Müəssisənin iqtisadiyyatı

Elmi rəhbər:
i.e.d.,prof. R.P.Sultanova

Magistr proqramının rəhbəri:
i.e.n.,dos.,A.S.Mehtiyev

Kafedra müdiri

i.e.n.,dos. Ə.V. Hacıyev

BAKİ – 2016

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	
1.1. Ölkədə istehsalın stimullaşdırılmasında qeyri-neft sənayesi siyasəti	7
1.2. Milli iqtisadiyyatın inkişafında qeyri-neft sektorunun rolu.....	15
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNDA İXRAC POTENSİALINDAN İSTİFADƏNİN VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	
2.1. Qeyri–neft sənaye sahələrinin mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi və onun qiymətləndirilməsi	21
2.2. Ölkə iqtisadiyyatında diversifikasiya və onun qeyri–neft sektorunun inkişafına təsiri	32
2.3. Qeyri–neft sektorunda ixrac potensialının artırılmasında rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkili	37
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İXRAC POTENSİALININ ARTIRILMASININ PERSPEKTİV İSTİQAMƏTLƏRİ	
3.1. Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması yolları.....	47
3.2. Ölkənin qeyri–neft sahələrində istehsalın səmərəliliyinin artırılması	77
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	90
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	92
PEZIOME	96
SUMMARY.....	97

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. 1994 ci il 20 sentyabrında ümumilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra Azərbaycan iqtisadiyyatında canlanma dövrü yaranmağa başladı. Xarici investorların iqtisadiyyatımıza cəlb olunmasının əsas səbəb ölkədə əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasına yönələn dövlət siyasətinin təzahürü kimi xarakterizə oluna bilər.

Hər bir ölkənin davamlı iqtisadiyyatını təmin etmək üçün əmək ,təbii və maddi resurslardan səmərəli istifadə və iqtisadiyyatın sahələri arasında tarazlığın təmin olunması vacibdir. Son zamanlarda ölkənin kompleks,davamlı və dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər qeyri-neft sektorunun inkişafında stimül yaratmışdır. Neft gəlirlərinin axını ilə əlaqədar iqtisadiyyatın diversifikasiyası başlıca hədəf kimi seçilmiş , ayrı-ayrı sahələrinin modernizasiya prosesləri intensivləşdirilmiş və ölkənin xarici ticarət siyasəti lazımı səviyyədə inkişaf etmişdir.

Hazırda dövlətimizin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılması və özəl sektorun iqtisadi fəallığının artırmaqdır. Bu məqsədlərə çatmaq üçün dövlət tərəfindən stimullaşdırıcı tədbirlər planı hazırlanmış və aidiyyəti qurumlara təqdim olunmuşdur. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ölkədə iqtisadi dayanıqlılığın təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nəticə etibarilə qeyri-sektorunun inkişaf etdirilməsi zəruriliyi və imkanları məsələləri ölkəmizin iqtisadiyyatı üçün vacib bir faktor rolunu oynayır.

Qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialını artırılması üçün iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşması və modernləşdirilməsi prosesləri həyata keçirilməli, innovasiyaların tətbiqi sürətləndirilməlidir. Bu zaman qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının inkişaf perspektivləri müəyyənləşməlidir.

Statistik göstəricilərə nəzər salsaq belə bir qənaətə gəlmək olarki 2015-ci ildə dünya iqtisadiyyatındakı sabilliyin pozulması, maliyyə bazarlarında

müntəzəm yaşanan dalğalanmalar iqtisadi artıma mənfi təsirlərini göstərmişdir. Nəticə etibarilə dünya bazarında qara qızılın qiyməti əvvəlki illərlə müqayisədə kəskin dərəcədə düşmüş və ölkəmizin neft sektoruna göstədiyi mənfi təsirlərdən yan keçməmişdir. Qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün qeyri-neft sənayesinin inkişaf istiqamətləri ön plana çəkilmişdir.

Belə bir qənaətə gəlmək olar ki, qeyri-neft sənayesinin inkişafı gələcək perspektivlər üçün iqtisadiyyatın strateji planlaşdırılmasında olduqca mühüm məsələ kimi qalmaqdadır.

Dissertasiya işində qeyri-neft sektorunun ixrac potensialı və onun artırılması yolları göstərilmiş, qeyri-neft sektorunun müasir vəziyyəti qiymətləndirilmiş, bu sektorda mövcud problemlər araşdırılmış və onların həlli yolları müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı kimi Azərbaycanın qeyri-neft sektoru seçilmişdir. Tədqiqatın predmetini isə qeyri-neft sektorunun ixrac potensialı və onun artırılması yolları, qeyri-neft sektorunun inkişafının effektiv dəstəklənməsini təmin edən mexanizmlərin formalaşması və bu zəmində yaranan iqtisadi münasibətlər təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılmasının perspektiv istiqamətlərinin müəyyən olunması və onun dövlət tərəfindən stimullaşdırılması yollarının öyrənilməsidir. Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Milli iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılmasının perspektiv istiqamətlərinin müəyyən olunması
- Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının nəzəri aspektlərinin öyrənilməsi
- Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf dinamikasının öyrənilməsi
- İxrac potensialının artırılmasının dövlət tərəfindən tənzimləmə mexanizminin nəzəri metodoloji əsasları
- Ölkənin qeyri –neft sahələrində istehsalın səmərəliliyinin artırılması

- Ölkə iqtisadiyyatında diversifikasiya və onun qeyri-neft sektorunun inkişafına təsiri
- Qeyri –neft sektorunda ixrac potensialının artırılmasında rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkili

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin qanunları, fərman və sərəncamları, Nazirlər kabinetinin qərar və sərəncamları, Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Gömtük Komitəsinin statistik və hesabat məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi – qeyri-neft sektorunda ixrac potensialının artırılması perspektivlərinin müasir dövrün iqtisadi reallıqlarına adekvat kompleks və sistemli yanaşmadan ibarətdir. Aparılan araşdırmalardan sonra aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur :

- Qeyri-neft sənayesinin inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılmasına dair təklif və tövsiyələr hazırlanmışdır
- Qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının artırılmasının perspektiv istiqamətləri müəyyən olunmuşdur
- Qeyri-neft sənayesinin inkişafını zəruri edən amillər müəyyən edilmişdir
- Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında qeyri-neft sənayesinin rolunun əhəmiyyətliyi nəzərə çatdırılmışdır
- Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına mane olan problemlər araşdırılmış və onların yaranma səbəbləri analiz olunmuşdur.
- Qeyri-neft sənayesinin müasir vəziyyətinin öyrənilməsi əsasında bu sektorun potensialından istifadə istiqamətləri aşkar edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Milli iqtisadiyyatının inkişafında qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılmasının istiqamətlərinin elmi və praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılmış, bu sahədə konkret təkliflər verilmiş və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Dissertasiya işindən müasir şəraitdə bu mövzu istiqamətində növbəti araşdırmaların aparılmasında istifadə edilə bilər.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, həmçinin istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işində 5 cədvəldən istifadə edilmişdir.

I FƏSİL. QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN TƏZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Ölkədə istehsalın stimullaşdırılmasında qeyri-neft sənayesi siyasəti

Ölkə prezidentinin məqsədyönlü siyasəti nəticəsində Azərbaycanda həyat keçirilən uğurlu neft strategiyası iqtisadiyyatımızın davamlı inkişafı üçün geniş imkanlar yaratmaqdadır. Dövlətin həyata keçirdiyi sosial- iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən olan iqtisadiyyatın diversifikasiyası həlledici rol oynamışdır. Statistika nəzər salsaq son 12 ildə qeyri-neft sektorunda 2.5 dəfədə çox artım qeydə alınmışdır. Təbii ki, burada əsas faktor kimi neft gəlirlərinin hesabına qeyri-neft sektorunun inkişafında şaxələndirilməsi istiqamətində reallaşdırılan tədbirlər aparıcı rola malikdir. İqtisadiyyatın diversifikasiyası və qeyri-neft sənayesinin inkişaf etdirilməsinə stimullaşdırıcı tədbirlər planını prezident İlham Əliyevin təsdiq etdiyi inkişaf proqramları və imzaladığı sərəncamlar əsasında həyata keçirilməyə başlamışdır. Bu proseslər sayəsində iqtisadiyyatın qeyri neft sənayesində canlanma müşahidə olunmağa başlamışdır. İxrac potensialının artırılması istiqamətində ölkədə istehsal edilən qeyri-neft məhsulları, o cümlədən elektrik maşınları və avadanlıqları, onların hissələri, kimya sənayesi məhsulları, tikinti materialları, hazır toxuculuq məmulatları və s. müxtəlif bölgələrə ixrac edilir. Mövcud vəziyyətə nəzər salsaq hal hazırda Azərbaycan öz təbii resurslarından məqsədli şəkildə istifadə edərək iqtisadiyyatını uğurla şaxələndirə və onun neftdən asılılığını minimuma endirə bilmişdir. Bunun nəticəsi olaraq ölkədə kənd təsərrüfatı, nəqliyyat tikinti, turizm, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sektorlarında davamlı artım tendensiyası davam edir.

Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafının təmin olunmasında sənaye aparıcı rol oynayır. Məlum olduğu kimi, ölkəmizin davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunmasında, makroiqtisadi sabitliyin qorunmasında iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən olan regionların inkişafı strategiyasının müstəsna əhəmiyyəti vardır. Son 10 ildə uğurla icra olunan

regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramları rayonların iqtisadi potensialının artmasına, biznes və investisiya mühitinin, əhalinin rifahının yaxşılaşmasına kommunal xidmətlərin keyfiyyətinin daha da yüksəlməsinə, infrastruktur təminatının, səbəb olmuşdur. Bunun nəticəsi olaraq , “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” çərçivəsində mühüm işlər görülmüş, bir sıra uğurlu layihələr həyata keçirilmiş, regionların inkişafına bütün mənbələr hesabına kifayət qədər vəsait yönəldilmişdir. Ölkədə investisiya qoyuluşları iqtisadi artımın təmin edilməsinin əsas vasitəsidir. Müasir cəmiyyətin qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri iqtisadi yüksəlişin intensivləşdirilməsi üçün zəruri və əlverişli şəraitin yaradılmasından, əhalinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsindən ibarətdir.

Müasir dövrdə investisiya axınının sürətləndirilməsi qeyri-neft sənayesinin inkişafına mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahələrə investisiyaların cəlb olunmasının sürətləndirilməsi üçün ilk növbədə əlverişli biznes mühitinin beynəlxalq standartlara uyğun hüquqi bazanın formalaşması, güzəştli vergi rejiminin yaradılması, siyasi sabitlik və dövlət orqanlarının sahibkarlıq fəaliyyətinə müdaxiləsinin minimuma endirilməsi və s. amillərin formalaşdırılmasıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişafına nail olmaq üçün qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təmin edilməsi iqtisadi təhlükəsizliyinin vacib problemlərindən bir sayılır. Həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində ÜDM-in struktunda qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisi artmağa meyil edir. Ölkədə Neft Fondunun yaradılması məcmu daxili xərclərin kəskin genişlənməsinin qarşısını almaqla ,qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin qorunub saxlanması və bugünkü gəlirlərin gələcək inkişafın real maliyyə təminatının çevrilməsində olduqca mühüm amildir. Nəticə etibarilə ölkədə təmin olunmuş makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına şərait yaradılır. Azərbaycanda neft sərvətlərinin idarə edilməsinin effektiv strategiyasının işlənməsi və onun mərhələlərlə reallaşdırılması hazırkı inkişaf dövründə müstəsna əhəmiyyətə kəsb edir. Mövcud iqtisadi potensial bu sahənin inkişaf etdirilməsinə daha böyük imkanlar yaradır.

Azərbaycan Respublikasında birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində əhəmiyyətli uğurlar qazanılmışdır. Adambaşına düşən xarici investisiyaların həcminə görə Azərbaycan təkcə MDB-də deyil, həm də Şərqi Avropa ölkələri arasında aparıcı yerlərdən birinin tutur. Neft gəlirlərinin istifadəsi strategiyası makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması əsasında qeyri-neft sektorunun inkişaf potensialının maksimal dərəcədə reallaşmasına yönəldilməlidir. Strategiyanın uzunmüddətli makroiqtisadi səmərəsi gəlirlərin istifadəsi zamanı kapital və sosial yönümlü xərclərin optimal trayektoriyalarının müəyyənəlməsi ilə şərtlənir. Qeyri-neft sektorunun inkişafının, regional iqtisadi tərəqqinin sürətlənməsinin, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsini mühüm şərti kimi neft gəlirlərinin istifadəsi prosesinə ilk növbədə kapital və infrastruktur yönümlü xərclərə üstünlük verilməlidir. Mövcud infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, yeni infrastruktur obyektlərinin yaradılması və onların zəruri istismar xərclərinin maliyyələşdirilməsi, həmçinin məqsədli dövlət fondları vasitəsilə kiçik və orta biznes subyektlərinin investisiya ehtiyaclarının ödənilməsi üzrə layihlərin reallaşması üstün prioritetlər olmalıdır.

Beləliklə, bu strategiya daxili tələbin əsasən istehsal-investisiya yönümlü strukturunu formalaşdırılmasına və yüksək texnologiyalara tələbatı artırıldığına görə investisiya təyinatlı idxalın əhəmiyyətli artmasını şərtləndirəcəkdir. Investisiya mallarının idxalının genişlənməsi neft gəlirlərinin istifadəsi prosesində valyuta təklifini optimallaşdırmaqla pul və valyuta bazarında optimal tarazlı təmin edəcəkdir ki, bu da xərclərin makroiqtisadi sabitliyə potensial neqativ təsirlərini aradan qaldıracaqdır. Davamlı makroiqtisadi sabitliyi qoruyub saxlamaq və qeyri-neft sektorunun daxili inkişaf potensialını hərəkətə gətirmək üçün optimal vergi siyasəti də mühüm rol oynamalıdır. Neft gəlirləri qeyri-neft sektorunda investisiyaların real birbaşa maliyyələşdirmə mənbəyi olsa da, vergi yükünün yüngülləşdirilməsi də bu missiyanı əhəmiyyətli dərəcədə öz üzərinə götürmək imkanına malikdir. Neft gəlirlərinin idarə olunması strategiyası qeyri-neft sektorunda investisiya bazasının genişlənməsinə xidmət etməklə yanaşı, həm də bu bazanın intellektual və texnologiya səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin etməlidir.

Burada «insan kapitalı»nın inkişafı yüksək ixtisaslı kadrların xaricdə hazırlanması, kadrların ixtisacının artırılması mühüm maliyyələşmə istiqamətlərindən biri olacaqdır. Bu mənada neft gəlirlərinin istifadəsi strategiyasının sosial prioritetlərində insan potensialının inkişafına xüsusi önəm verilməlidir. Strategiyada qeyd olunan prinsiplərin gözlənilməsi son nəticədə qeyri-neft sektorunun iqtisadiyyatın əsas inkişaf mərkəzinə çevrilməsinə (xüsusilə neft hasilatının azalması dövründə), bu əsasda ölkənin xarici borcunun minimallaşmasına, regionların yüksək inkişaf dinamikasına və yoxsulluğun aradan qaldırılmasına imkan verəcəkdir. Azərbaycan iqtisadiyyatının ölçücə kiçik olmasını nəzərə alaraq neft ixracatından əldə olunacaq vəsait nəinki daxili maliyyə tələbatımızı ödəyə bilər, həmçinin ölkəni kapital ixrac edən dövlətlər rəqibinə də qaldıra bilər. Bu baxımdan neft gəlirlərindən milli iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin istər mərkəzləşdirilmiş dövlət mexanizmi formasında, istərsə də özəl sektora maliyyə resurslarının selektiv bölgüsü formasında inkişaf etdirilməsi üçün istifadə olunması çox vacibdir. Azərbaycan iqtisadiyyatının potensial struktur imkanları onun tarazlaşdırılmış inkişafını qısa vaxt çərçivəsində və nisbətən az məsrəflə təmin olunmasına real zəmin yaradır. Hələ sovet dövründə ölkə iqtisadiyyatında genişşaxəli sənaye strukturu formalaşmışdır. Düzdür, keçmiş müttəfiq respublikaları ilə ənənəvi təsərrüfat əlaqələri qırıldıqdan və liberallaşdırma siyasəti başlandıqdan sonra bir çox sahələr tənəzzülə uğradılar. Lakin, bir fakt məlumdur ki, Azərbaycanda hər hansı bir sahəni yenidən yaratmağa ehtiyac yoxdur. Artıq mövcud olan istehsal sahələrini iri investisiya qoyuluşları hesabına modernləşdirmək kifayətdir ki, ixrac yönümlü qeyri-neft sektorunun mövcud potensialı fəaliyyət göstərən real istehsal qüvvələrinə transformasiya olunsun. Bu Azərbaycanın ilkin mərhələdə heç sənaye potensialına malik olmayan dövlətlər ilə müqayisədə tarazlaşdırılmış sənaye strategiyasının reallaşdırılmasında malik olduğu əsas üstünlüyüdür. Qeyri-neft sektorunun yeni strukturunun inkişafı iqtisadiyyatın tələb və təklif yönündə baş verən ciddi struktur dəyişiklikləri ilə bağlıdır. İqtisadiyyatda aparılan struktur və institutsional islahatlar istehsalın təklif yönündən inkişafını, ölkəyə cəlb olunan daxili və xarici investisiyalar, əhalinin

xərcləməllərinin kanalları, hökumətin apardığı fiskal və monetar siyasətin isə tələb yönündən inkişafını şərtləndirir. Hər iki yöndən olan dəyişikliklər qeyri-neft sektorunda istehsalın strukturunu müəyyən edir. Qeyri-neft sektorunun inkişafının təklif yönümündən təmin olunması aşağıdakı istiqamətlərdə baş verir:

- Özəlləşdirmə nəticəsində müəssisəllərin yenidən qurulması, bazar şəraitinə uyğunlaşması üçün əlverişli mühitin yaradılması;
- Hökumətin inzibati tənzimlənmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi və biznes üzərində bürokratik maneəllərin aradan qaldırılması;
- Vergi dərəcəllərinin aşağı salınması və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və s.

Qeyri-neft sektorunun inkişafının tələb yönündən təmin olunması aşağıdakı istiqamətlərdə baş verir:

- Daxili tələbin, xüsusilə istehlak tələbinin strukturu və onun ildən ilə genişlənməsi.

Qeyri-neft sektorunun strukturunun formalaşmasına təsir göstərən amillərdən biri də daxili və xarici bazarlarda mövcud olan rəqabətdir. Daxili və xarici bazarlarda rəqabətə davamlı məhsullar istehsal edən sahələr digərlərinə nisbətən daha sürətlə inkişaf edir. Araşdırmamızda baxılan dövr ərzində qeyri-neft sektoru qeyd etdiyimiz kimi ciddi dəyişikliyə məruz qalmışdır. İstehsalın strukturunda tikinti, kənd təsərrüfatı, xidmət sektorunun xüsusi çəkisi xeyli artmış, sənayenin qeyri-neft sektorunun ümumi istehsalda payı isə xeyli azalmışdır. Tikintidə baş verən sıçrayışlı artım ilk növbədə neft sektoruna cəlb olunan investisiyaların tikinti-quraşdırma işlərinə bağlıdır. Tikinti sahəsində çox saylı tikinti şirkətlərinin və onlar arasında rəqabətin mövcudluğu tikinti bazarında mövcud tələbi kifayət qədər qarşılamaq imkanında olan təklifi təmin etmişdir. Bununla bərabər, qeyd olunmalıdır ki, tikinti sektorunda istehsalın real artımı xeyli tərəddüdlərə məruz qalmaqdadır ki, bu da ilk növbədə neft sektoruna cəlb olunan investisiyaların həcmnin ciddi tərəddüdləri ilə bağlıdır.

Qeyri-neft sektorunda getdikcə böyüməkdə olan sahələrdən biri də dövlət idarəetməsidir. Dövlət idarəetməsi sahəsində aparılan islahatlar işçi personalının

qismən ixtisarına səbəb olsa da inzibati tənzimləmənin getdikcə təkmilləşdirilməsi bu sahəyə çəkilən xərclərin artırılmasını tələb edir. Baxılan dövr ərzində dövlət idarəetməsinin qeyri-neft sektorunda xüsusi çəkisinin cəmi 1% artmasına baxmayaraq gələcəkdə bu sahənin daha da genişlənəcəyini söyləmək olar. Çünki, hökumətin perspektiv fiskal ekspansiyasının mühüm istiqamətlərindən biri də dövlət idarəetməsinə çəkilən xərclərin artırılması olacaqdır. Qeyri-neft sektorunun inkişafında mühüm amillərdən biri də bu sahənin məhsul istehsalına çəkilən xərclərin tərkibində əsas komponentlərdən olan enerji daşıyıcıların qiymətləri və onların istehlak səviyyəsidir.

Bəzi ölkələrin təcrübəsində qeyri-neft sektorunun inkişaf siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin aşağı salınmasına cəhd göstərilir və ya biznes fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün istehlak olunan enerji daşıyıcılarının qiymətləri diferensasiya edilir. Beləliklə də qeyri-neft sektorunun xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyəti yüksəldilir. Azərbaycanda enerji resurslarının qiymətləri dünya standartları ilə müqayisədə aşağı olsa da əsas ticarət tərəf müqabilləri olan ölkələrlə müqayisədə təxminən eyni səviyyədədir və enerji daşıyıcılarının indiki qiymətləri qeyri-neft sektoru üçün əlavə rəqabət imkanları yaratmır. Azərbaycanın əsas ticarət əməkdaşları olan ölkələrdə (Iran, Rusiya və digər MDB ölkələri) enerji daşıyıcıları iqtisadiyyatın digər sektorlarına dünya bazan səviyyəsindən aşağı qiymətlə satılır, yaxud da enerji məhsullarının istehlakının subsidiyalaşdırılması halları mövcuddur. Son illər Azərbaycanda aparılan islahatlar sahibkarlığın formalaşmasına və onun iqtisadiyyatda rolunun yüksəldilməsinə imkan vermişdir.

İqtisadiyyatda aparılan institusional dəyişikliklər, özəlləşdirmə, azad sahibkarlıq hüququnu təsbit edən və onun gerçəkləşdirilməsini tənzimləyən hüququ bazanın yaradılması özəl iqtisadi təşəbbüslərin iqtisadiyyatda aparıcı rol oynamasına gətirib çıxarmışdır. 1995-ci ildən bəri ölkədə bazar iqtisadiyyatı, o cümlədən qeyri-neft sektorunun infrastrukturunun inkişafı istiqamətində görülən işlər də sahibkarlığın çiçəklənməsinə bilavasitə təsir etmişdir. Bank sektorunun, maliyyə, valyuta, əmtəə, torpaq, əmlak bazarlarının inkişafı və s. nailiyyətlər istər

daxili, istərsə də xarici strateji və institusional investorların Azərbaycan iqtisadiyyatında maraq dairəsini genişləndirmişdir.

Qeyd olunan əlverişli mühit ölkə iqtisadiyyatında özəl sektorun önəmini xeyli artırmışdır. Bunun nəticəsində ÜDM-un istehsalında özəl sektorun payı ildən ilə artmaqdadır. Hal-hazırda özəl sektorun ÜDM-də payı 85%-dən yuxarıdır. Özəl iqtisadi təşəbbüskarlıq iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə etməkdədir. Sahibkarlıq inkişaf etdikcə, onun effektivliyi yüksəldikcə sənaye, kənd təsərrüfatı, ticarət və digər sahələrdə də canlanma hiss olunur. Özəl sektor əsas etibarilə kiçik və orta biznesin hesabına inkişaf etməkdədir. Bu tendensiya əsasən özəlləşdirmənin yalnız kiçik və orta müəssisələr səviyyəsində getməsi və bazar iqtisadiyyatının formalaşma qanunauyğunluqları ilə izah oluna bilər. Hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin ümumi sayının 80%-dən çoxunu kiçik müəssisələr təşkil edir.

Həmin müəssisələrin böyük əksəriyyəti əsas etibarilə ticarət, xidmət və kənd təsərrüfatı sahələrində fəaliyyət göstərir. Nəzərə almaq lazımdır ki, ölkədə özəl bölmə hələlik özünün ilkin inkişaf mərhələsindədir və özəl sərmayəçilər daha çox aşağı riskli və az kapital tələb edən sahələrə üstünlük verirlər.

1.2. Milli iqtisadiyyatın inkişafında qeyri-neft sektorunun rolu

Son zamanlarda ölkənin kompleks sosial-iqtisadi inkişamını təmin etmək məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər qeyri-neft sektorunun inkişafına stimül yaratmışdır. Neft gəlirlərinin axını ilə əlaqədar iqtisadiyyatın diversifikasiyası başlıca hədəf kimi seçilmiş, ayrı-ayrı sahələrinin modernizasiya prosesləri intensivləşdirilmiş və ölkənin xarici ticarət siyasəti lazımi səviyyədə inkişaf etmişdir. Neft sektorunda istehsalın sıçrayışlı artımı əsasən 1999-cu ildən etibarən müşahidə olunmaqdadır. Bu sıçrayış kəşf olunmuş yeni yataqlara cəlb olunmuş investisiyalar hesabına hasil olunan neftin artması və eyni zamanda bu dövrdən etibarən dünya neft bazarında əvvəlki illərə nisbətən qiymətlərin artımı ilə bağlıdır.

Deməli, neft sektorunda istehsalın artımı bir tərəfdən cəlb olunmuş investisiyaların həcmindən asılıdırsa, digər tərəfdən neft bazarındakı qiymət səviyyəsindən və onun tərəddüdlərindən asılıdır.

Qeyri-neft sektorunun özəlliği ondan ibarətdir ki, bu sektorda istehsalın real artım sürəti xarici tələbin tərəddüdlərindən güclü şəkildə asılı deyildir. Qeyri-neft sektorundakı real istehsalın artım dinamikası cəlb olunmuş investisiyalardan, daxili tələbin dəyişməsindən, ölkədə aparılan struktur və iunstitusional dəyişikliklərdən daha çox asılıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, neft sektorundan fərqli olaraq qeyri-neft sektorunda istehsalın real artımı zəif gedir. Bu xüsusilə neft sektoru ilə müqayisədə həmin sektora daha az xarici investisiyaların cəlb olunması və bu sektorun məhsullarına qarşı xarici tələbin zəif olması ilə əlaqədardır. Lakin, qeyri-neft sektorunda istehsalın artım tempinin neft sektoruna nisbətən xeyli geridə qalmasına baxmayaraq onun iqtisadiyyatda payı hələ ki, yüksək olaraq qalır. Amma baxılan dövr ərzində qeyri-neft sektorunun ildən-ilə azalmaqdadır.

Beləliklə, qeyri-neft sektorunun real iqtisadi artımda iştirakı nisbətən zəifdir və bu tendensiya gələcəkdə neft sektorunun iqtisadiyyatda rolunun daha da böyüməsini şərtləndirəcəkdir.

Hər bir sektorun iqtisadiyyatda xüsusi rolu onun əhalinin məşğulluğunda payı, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasında rolu, xarici ticarət əməliyyatlarındakı mövqeyi ilə müəyyən olunur. Qeyri-neft sektoru əhalinin böyük hissəsinin məşğul olduğu bir sahədir. Hətta neft sektorunda istehsalın güclü sıçrayışla artmasına baxmayaraq bu sahədəki artım daha çox kapital tutumlu olduğundan onun əhalinin məşğulluğundakı payı nisbətən kiçikdir. Xarici ticarət əməliyyatlarına gəldikdə isə ölkənin ixracı əsasən neft sektorunun məhsulları hesabına təmin olunur. Bu da qeyri-neft sektorunun məhsullarına qarşı xarici tələbin az olması ilə bağlıdır.

Ölkələrin dövlətçilik tarixi göstərir ki, vergi dövlətin mövcudluğunun vacib şərtlərindən biridir. Hələ 1789-cu ildə ABŞ-ın Müstəqilliyinə Dair Deklorasiyanın müəlliflərindən biri, Benjamin Franklin yazırdı: «Dünyada qaçılmaz və labüd olan

iki şey mövcuddur – ölüm və vergi». Beləliklə də vergi dövlət üçün çox mühüm fiskal funksiya yerinə yetirir. Eyni zamanda vergi siyasəti bazar münasibətləri şəraitində iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi vasitələri arasında mühüm yer tutur. Vergilər iqtisadi fəallığı stimullaşdırmaq, sənayenin ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına, sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir göstərmək, alıcılıq qabiliyyətli tələblə təklif arasında tarazlığı təmin etmək, habelə gəlirləri yenidən bölüşdürmək imkanına malikdir.

Bütün bunlar Azərbaycanda vergi sisteminin mövcud durumunu (xüsusilə, qeyri-neft sektorunda) elmi əsaslarla qiymətləndirməyi və ölkənin gözlənilən makroiqtisadi vəziyyətini nəzərə almaqla onun təkmilləşdirilməsinin strateji istiqamətlərini müəyyənləşdirməyi zərurətə çevirir. Vergilərə son hədd meyilliyyətinin hesablanması vergi sisteminin iqtisadiyyatdakı rolunu müəyyənləşdirməyə imkan verən ən mühüm göstəricilərdən biridir. Azərbaycan üzrə son rəqəmlərdən istifadə edərək qeyri- neft sektoru üzrə vergi funksiyasını qiymətləndirmək mümkündür.

Hal-hazırda kənd təsərrüfatı müəssisələri ƏDV ödəməkdən azad edilmişlər. Lakin, kənd təsərrüfatı müəssisələri aldıkları yanacaq, elektrik enerjisi, avadanlıq, texnika, mineral maddələri alarkən onların qiymətlərində ƏDV məbləğini ödəyirlər. Sonradan kənd təsərrüfatı məhsullarının ƏDV-yə cəlb olunmaması onların istehsal məqsədləri üçün aldıkları malların qiymətlərində olan ƏDV məbləğinin ağırlığının özlərində saxlamaqlarına səbəb olur. Beləliklə, ƏDV son ödəyicisi kimi istehlakçılar deyil, faktiki olaraq kəndli fermer təsərrüfatları çıxış edir. Nəticə etibarilə, kənd təsərrüfatı müəssisələri ƏDV ödəməkdən azad edilməklə faktiki olaraq heç də vergi yükündən azad olmurlar. Bankların mülkiyyətinə keçən girov əmlakının realizasiyasından əldə edilmiş vəsait borcun bağlanmasına yetərli olub-olmamasından əldə edilmiş vəsait borcun bağlanmasına yetərli olub-olmamasından asılı olmayaraq, ondan birinci növbədə ƏDV tutulur.

Bankların öz fəaliyyəti üçün əldə etdikləri əsas və dövriyyə vəsaitlərinin dəyəri xidmətin maya dəyərinə aid edilmir və vergi bazasından çıxılmaz. Digər tərəfdən, yeni amortizasiya qrafiki ilə bu əsas vəsaitlər hətta tam amortizasiya olunduqdan sonra da vergiyə (əmlak vergisi) cəlb olunurlar. Dövlət qiymətli

kağızının geri alınması adına diskont qiymətinin 10%-i həcmində vergi tutulur. Bu vergi mənfəət vergisindən əlavə olaraq tutulur. İkiqat vergitutma bu alətin geniş tətbiq olunmasına əngəl törədir. Göründüyü kimi, qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün vergi sistemində əhəmiyyətli təkmilləşdirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ötən ilin sonlarında prezident tərəfindən təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” qarşıdakı illərdə qeyri-neft sənayesinin sürətli inkişaf etməsinə təkan verəcəkdir.

Bu gün ölkədə turizm, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, kənd təsərrüfatı, emal sənayesi qeyri-neft sektorunun inkişafında əsas prioritet sahələr hesab edilir. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı və turizmin əhəmiyyəti beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən xüsusi qeyd edilir. Hazırda ölkənin 44 %ə yaxın məşğul əhalisi məhz kənd təsərrüfatı sektorunda fəaliyyət göstərir. Buna görə də Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafına istiqamətlənən bir sıra islahatların və yeni texnologiyaların cəlb edilməsi və ardıcıl dövlət proqramların həyata keçirilməsi sürətlənir. Təsədüfi deyil ki, üçüncü regional inkişaf proqramının icrasının ilk ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfransda Prezident İlham Əliyev qeyd etmişdir: “...Kənd təsərrüfatının inkişafı prioritet məsələdir. Bu, sosial, iqtisadi sahədir, qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün dəstəkdir”.

Son üç ildə ölkədə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun artım tempi orta hesabla 2,5 % təşkil etmişdir. Hazırda mühüm dövlət proqramları qəbul edilərək icraya istiqamətləndirilir, ölkə iqtisadiyyatının vacib sahəsi sayılan kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üçün konkret işlər görülür. Məhz bunun nəticəsində 2015-ci ilin ilk yarısında Azərbaycanın aqrar bölməsində 2 milyard 648,6 milyon manat məhsul istehsal edilmişdir ki, bu isə öz növbəsində əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 7,3 % yüksəlib. Bununla belə, ölkədə kənd təsərrüfatının potensialı olduqca genişdir və dövlət tərəfindən bu imkanlardan istifadə edilməsi istiqamətində ciddi işlər görülür. Yalnız onu qeyd etmək yetərlidir ki, bu ilin ötən dövründə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət

tərəfindən maliyyə dəstəyinin verilməsi işi davam etdirilir. Belə ki, “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin yeyinti məhsulları ilə etibarlı təmin olunmasına dair Dövlət Proqramı”nın icrası məqsədi ilə 25 milyon manat vəsait ayrılıb. Eyni zamanda, prezidentin bu il yanvarın 12-də imzaladığı sərəncamla 2015-ci ilin ölkədə “Kənd təsərrüfatı ili” elan olunmuşdur və bu məqsədə xidmət edir. Artıq Azərbaycanda aqrar bölmənin sürətli inkişafını təmin etmək üçün bir sıra ciddi tədbirlər görülür. İqtisadiyyatın mühüm sahələrindən sayılan kənd təsərrüfatı sahəsində mövcud potensialın hərəkət etdirilməsi istiqamətində həyata keçiriləcək vacib işlər isə son nəticədə ölkəmizin qeyri-neft sektorunun inkişafına təkan verəcək.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İXRAC POTENSİALINDAN İSTİFADƏNİN TƏHLİLİ VƏ ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Qeyri-neft sənaye sahələrinin mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi və onun qiymətləndirilməsi

Son zamanlarda neft gəlirlərinin axını ilə əlaqədar iqtisadiyyatın diversifikasiyası başlıca hədəf kimi seçilmiş ayrı-ayrı sahələrinin modernizasiya prosesləri intensivləşdirilmiş və ölkənin xarici ticarət siyasəti lazımi səviyyədə inkişaf etmişdir.

Sənaye müəssisələrində innovasiya yönümlü texnologiyaların istifadəsi stimullaşdırılacaq, ümumi təyinatlı və ixtisaslaşmış sənaye şəhərcikləri tikiləcəkdir. İqtisadi rayonlar üzrə sənaye şəhərciyi infrastrukturunun formalaşdırılması qeyri-neft emal sənayesinin inkişaf etdirilməsinə dair dövlət investisiya siyasətində əsas rol oynayacaqdır. Bu baxımdan, hər bir iqtisadi rayonun potensialını nəzərə almaqla sənaye şəhərciklərinin (o cümlədən Sumqayıt şəhərində neft-kimya məhsullarının emalı, Gəncədə metal (alüminium) məmulatların istehsalı, Balaxanıda məişət tullantılarının emalı üzrə sənaye şəhərcikləri) və xüsusi iqtisadi zonalarının yaradılması vacib addımlardır.

Qeyri-neft sənayesinin ənənəvi istehsal sahələrinin (maşınqayırma, kimya sənayesi, elektrotexnika, metallurgiya, elektronika, yeyinti sənayesi, yüngül sənaye və s.) inkişaf etdirilməsi və ixrac imkanlarının artırılması ilə yanaşı, yeni rəqabətqabiliyyətli istehsal sahələrinin qurulması da dəstəklənəcəkdir. Ölkədə ixrac yönümlü qeyri-neft sektorunun inkişafı məqsədi ilə dövlət və özəl sektorun investisiya əməkdaşlığı inkişaf etdiriləcəkdir, qeyri-neft sektoruna yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsinin intensivləşdirilməsi üçün stimullaşdırıcı mexanizmlər tətbiq ediləcəkdir. Eyni zamanda konsepsiya çərçivəsində turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq standartlara cavab verən turizm xidmət sahələrinin dairəsinin genişləndirilməsi və bu sahənin rəqabət

qabiliyyətinin yüksəldilməsi , ÜDM-də xüsusi çəkisinin artırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Prezident İlham Əliyevin məqsədyönlü siyasətinin nəticəsində Azərbaycanda son illərdə ÜDM istehsalı real ifadədə 2.4 dəfə, kənd təsərrüfatı 1.4 dəfə, sənaye 2.3 dəfə, tikinti sektoru isə 3.1 dəfə artmışdır. 2006-2015-ci illərdə adambaşına ÜDM istehsalı üzrə 2.1 dəfə artım qeydə alınmışdır .2015-ci ildə də ölkədə iqtisadi artım qeydə alınmış, qeyri-neft sahələrinin və regionların davamlı inkişafına nail olunmaqla iqtisadiyyatın şaxələnməsi sürətlənmiş, biliklərə əsaslanan və innovativ iqtisadiyyatın formalaşması istiqamətində vacib tədbirlər görülmüşdür.

Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlər qeyri-neft sənayesinin inkişaf etdirilməsinə təkan vermişdir. Bütün bunların səbəbi ölkədə son illərdə sənayeləşmə, yeni sənaye zonalarının yaradılması ilə həyata keçirilmiş işlərin uğurlu nəticəsidir. İqtisadi və sosial tərəqqinin əsas göstəricisi olan ümumi daxili məhsul (ÜDM) istehsalı 2015-ci ildə əvvəlki illə müqayisədə 1.1 % artaraq 54.4 milyard manata çatmışdır. ÜDM-in hər nəfərə düşən həcmi 5703.7 manat (5558.7 ABŞ dolları) təşkil etmiş və 0.1 % azalmışdır. Ötən il ərzində malların istehsalında 28.4 milyard manat, xidmətlərin istehsalında isə 21.4 milyard manatlıq əlavə dəyər yaradılmışdır.

Cədvəl: 2.1

2015-ci ildə ÜDM-un struktru

Sənaye	33.9%
Kənd təsərrüfatı	6.2%
Tikinti	12.2%
Ticarət və xidmətlər	10%
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	5.4%
İnformasiya və rabitə	2.0%
Sosial və fərdi xidmətlər	19.3%

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Cədvəldən göründüyü kimi 2015-ci ildə ÜDM-un strukturunda sənaye mühüm paya malik olmuşdur . ÜDM-in 33.9 %i sənayedə, 12.2 %i tikintidə, 10 %i

nəqliyyat və ticarət sahəsində 6.2 %i kənd təsərrüfatı balıqçılıqda, kənd təsərrüfatı ,meşə təsərrüfatı və, 5.4 %i nəqliyyat və anbar təsərrüfatında, 2.7 %i turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə xidmətləri sahəsində, 2.0 %i informasiya və rabitədə, 19.3 %i sosial və digər xidmət sahələrində istehsal olunmuş, məhsula və idxala görə ödənilmiş xalis vergilərin payı 8.3 % təşkil etmişdir. (33.9 %) .

Həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsi olaraq ,son 5 ildə qeyri-neft sənayesində davamlı artım müşahidə olunmaqdadır .2015-ci ilin statistikaya baxsaq ölkənin qeyri-neft sənayesində 37.7 milyard manatlıq əlavə dəyər yaradılmışdır və bu digər illərlə müqayisədə artımdan nəticələnir .Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi 69.3% təşkil etmişdir. 2015-ci ilin birinci rübündə iqtisadiyyatda yaradılan əlavə dəyərin artımına qeyri-neft sənayesi 0.7 % bəndi müsbət qiymətləndirilir. Qeyri-neft sənayesində ÜDM-ün artımında nəqliyyat və xidmət sahələri aparıcı rola malikdir.

Cədvəl 2.2

Qeyri-neft emal sənayesinin ümumi buraxılış həcmi

Qida məhsulları ,içki və tütün istehsalı	53.1 %
Toxuculuq və geyim istehsalı	1.6 %
Kimya sənayesi və əczaçılıq məhsullarının istehsalı	5.4 %
Rezin və plastmas məmulatlarının istehsalı	1.6 %
Tikinti materiallarının istehsalı	8 %
Metallurgiya sənayesi və hazır metal məmulatlarının istehsalı	6.5 %
Elektrik avadanlıqlarının istehsalı	1.9 %
Mebel İstehsalı	0.8 %
Maşın və avadanlıqların istehsalı	3.7 %
Kompyüter və digər elektron avadanlıqlar istehsalı	1.4 %
Digər sahələr	16 %

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Cədvələ nəzər salsaq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, 2015-ci il ərzində məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin əksər bölmələrində, o cümlədən qida

məhsulları istehsalında (53.1%), maşın və avadanlıqların istehsalı sahəsi (3.7%), tikinti materiallarının istehsalında (8%), kimya sənayesində (5.4%), hazır metal məmulatlarının istehsalında (6.5%), elektrik avadanlıqları istehsalında (1.8%), kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalında (1.4%), mebel istehsalı (0.8%), toxuculuq və geyim istehsalı (1.6 %) təşkil etmişdir. Hesabat ili ərzində iqtisadiyyatda əsas kapitalla qoyulmuş cəmi investisiyaların 55.1%-i və ya 8796.3 milyon manatı qeyri-neft sektoruna yönləndirilmişdir. Əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların 7.7%-i, qeyri-neft sektoruna yönləndirilən investisiyaların isə 14.0%-i və ya 1229.2 milyon manatı qeyri-neft sənayesi bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.

Cədvəl 2.3

Sənaye istehsalının indeksləri (iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə), %lə

	2010=100			
	2011	2012	2013	2014
Bütün sənaye	95.0	92.8	94.5	93.8
Mədənçıxarma sənayesi	91.6	87.8	88.4	86.5
Xam neft və təbii qaz hasilatı	90.5	86.4	86.7	84.6
Metal filizlərinin hasilatı	99.9	88.1	85.8	103.0
Daş, qum, çınqıl, duz və digər mədənçıxarma sənayesi məhsullarının hasilatı	119.9	117.0	84.8	82.2
Mədənçıxarma sənayesi sahəsinə xidmətlərin göstərilməsi	138.9	151.8	176.7	184.0
Emal sənayesi	107.1	112.9	119.4	122.0
Qida məhsullarının istehsalı	103.8	107.0	112.1	114.3
İçki istehsalı	100.0	110.0	123.8	136.3

Tütün məmulatlarının istehsalı	92.8	79.6	56.4	93.2
Toxuculuq sənayesi	114.8	183.9	140.1	147.4
Geyim istehsalı	152.5	180.7	164.3	221.0
Dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı	63.4	95.1	88.7	52.3
Ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	108.8	70.7	64.8	198.2
Kağız və karton istehsalı	395.9	164.3	152.5	129.6
Poliqrafiya fəaliyyəti	119.4	212.1	281.7	223.7
Neft məhsullarının istehsalı	100.9	96.4	102.3	94.1
Kimya sənayesi	122.4	99.5	118.9	153.3
Əczaçılıq məhsullarının istehsalı	83.7	80.9	91.2	115.9
Rezin və plastmas məmulatların istehsalı	118.8	159.3	168.4	117.4
Tikinti materiallarının istehsalı	103.9	121.4	146.9	183.0
Metallurgiya sənayesi	189.9	220.1	223.4	239.3
Maşın və avadanlıqlardan başqa hazır metal məmulatlarının istehsalı	96.1	136.7	78.1	81.2
Kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	128.2	166.9	129.8	88.0
Elektrik avadanlıqlarının istehsalı	72.9	124.7	121.3	136.3
Maşın və avadanlıqların istehsalı	125.3	89.8	114.3	101.7
Avtomobil və qoşquların istehsalı	93.9	26.1	33.6	53.2
Sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı	104.8	129.7	301.6	10.3d
Mebellərin istehsalı	134.2	289.6	306.7	328.2
Zərgərlik, musiqi, idman və tibb avadanlıqlarının istehsalı	101.9	84.5	117.6	126.9
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	108.4	121.1	125.0	132.8

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Yuxarıdakı cədvəldə sənaye istehsalının indeksləri %lə əks olunmuşdur. 2014-ci ildə mədənçıxarma sənayesi azalma müşahidə olunmuşdur (3 %).Emal sənayesi 122% , elektrik enerjisi ,qaz və buxar istehsalı ,bölüşdürülməsi və təchizatı 132.8 % , təşkil etmişdir . 2013 ci ilə müqayisədə emal sənayesi 3 % artmışdır. Bütövlükdə mədənçıxarma sənayesində azalma müşahidə olunsada digər sahələrdə artım müşahidə olunmuşdur .

2015-ci ildə əsas kapitalla qoyulmuş vəsaitin həcmi son 10 ildə 2.8 dəfə artmışdır . (16 mlrd) Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların 44.9%-i neft

sənayesinin , 55.1%-i isə qeyri-neft sənayesinin payına düşür. Qeyd olunan vəsaitin 56.0%-ni daxili investisiyalar, 44.0%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir.

Son zamanlarda informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) inkişaf etdirilməsi sahəsində mühüm tədbirlər planı icra olunmaqdadır. Əldə olunan məlumatlara görə, cari ilin altı ay ərzində informasiya və rabitə müəssisələri əhaliyə, müəssisə və təşkilatlara 771,8 milyon manatlıq xidmət göstərmişdir. Ötən ilnən müqayisədə informasiya və rabitə xidmətlərinin həcmi 10,7 % artmış və əldə olunan gəlirin əksər hissəsi qeyri-dövlət sektorunun payına düşmüşdür.

Cədvəl: 2.4

Turizm müəssisələrinin əsas göstəriciləri

	2012	2013	2014
Müəssisələrin sayı	170	197	218
İşçilərin sayı (kənar əvəzcilər də daxil edilməklə), nəfər	1730	1729	1 794
ondan:			
turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan işçilərin sayı, nəfər	1473	1 515	1 567
Müəssisələrin əldə etdiyi gəlir, min manat	27121,5	29600,9	31 107,1
ondan:			
turizm fəaliyyətindən	21597,1	24823,6	26 031,0
Məhsul (xidmət) istehsalına çəkilən xərclər, min manat	23540,8	25292,5	27 018,1
ondan:			
turizm fəaliyyətindən	18903,1	21818,2	25708,60
Əhaliyə satılmış turizm yollayış blanklarının sayı, ədəd	62866	65448	66 233
o cümlədən:			
ölkə daxilində səyahət etmək üçün Azərbaycan vətəndaşlarına, ədəd	5121	7078	6 990
ölkədən kənarda səyahət etmək üçün Azərbaycan vətəndaşlarına, ədəd	52378	53 771	54 900
Azərbaycan ərazisində səyahət etmək üçün xarici ölkə vətəndaşlarına, ədəd	5367	4 599	4 343

Əhaliyə satılmış turizm yollayış blanklarının dəyəri, min manat	40693,2	42892,3	44820,3
o cümlədən:			
ölkə daxilində səyahət etmək üçün Azərbaycan vətəndaşlarına, min manat	3147,4	2747,9	2 764,0
ölkədən kənarda səyahət etmək üçün Azərbaycan vətəndaşlarına, min manat	33652,3	36991,0	39708,5
Azərbaycan ərazisində səyahət etmək üçün xarici ölkə vətəndaşlarına, min manat	3893,4	3153,4	2 347,8
Qəbul edilmiş və göndərilmiş turistlərin sayı, nəfər	101431	91 961	92 305

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Yuxarıdakı cədvəldən göründüyü kimi 2014 ci ildə turizm sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı əvvəlki ilə nisbətən artmışdır.(10%). Bu sahədə müəssisələrin artması işsizliyin azalmasında mütərəqqi rol oynamışdır. Əhaliyə satılmış turizm yollayış blankların sayı əvvəlki ilə nisbətən artmış lakin Azərbaycan ərazisində səyahət etmək üçün xarici ölkə vətəndaşlarına satılmış blanklar azalmışdır.(6 %) . 2013 –ci ilə müqayisədə qəbul edilmiş və göndərilmiş turistlərin sayı cüzi artım müşahidə olunmuşdur . Bütövlükdə turizm sektorunda çalışan müəssisələr 2014 ci ildə fəaliyyətlərində mənfəətlə başa vurmuşlar.

Cədvəl: 2.5

Kənd təsərrüfatı müəssisələrində əsas istehsal fondlarının strukturu

İllər	Kənd təsərrüfatı təyinatlı əsas istehsal fondları-cəmi	o cümlədən					
		binalar, tikililər, ötürücü qurğular	maşın və avadanlıqlar	nəqliyyat vasitələri	işçi və məhsuldar mal-qara	çoxillik əkmələr	sair
1990	100	57,6	12,1	4,8	5,3	15,6	4,6
1994	100	46,8	18,1	7,7	7,9	15,6	3,9
1995	100	44,8	18,4	6,4	11,1	15,4	3,9
1996	100	51,5	19,7	7,6	1,6	15,5	4,1
1997	100	55,1	20,5	7,3	0,7	12,3	4,1
1998	100	53,6	18,5	7,6	0,9	12,8	6,6
1999	100	54,8	19,2	7,4	0,8	12,9	4,9

%

2000	100	67,2	12,5	6,4	1,4	7,3	5,2
2001	100	80,5	11,2	4,2	0,9	1,4	1,8
2002	100	82,9	9,6	3,7	1,0	1,2	1,6
2003	100	81,9	10,2	3,8	0,9	1,2	2,0
2004	100	81,2	10,4	3,9	0,8	1,1	2,6
2005	100	77,4	13,8	3,4	2,3	0,9	2,2
2006	100	79,6	12,5	3,6	1,8	1,0	1,5
2007	100	79,1	12,0	3,7	2,0	1,3	1,9
2008	100	77,6	13,8	3,5	1,6	1,1	2,4
2009	100	76,9	14,6	4,0	1,9	1,0	1,6
2010	100	70,9	19,5	3,4	1,7	0,9	3,6
2011	100	77,5	16,0	4,1	1,4	0,7	0,3
2012	100	77,7	15,1	4,7	1,3	0,8	0,4
2013	100	77,0	15,4	4,9	1,2	1,0	0,5
2014	100	76,9	14,5	4,9	1,2	1,0	1,5

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Yuxarıdakı cədvəldən göründüyü kimi 2014 ci ildə kənd təsərrüfatında əsas fondların strukturunun çox hissəsini binalar ,tikililər və qurğular təşkil edir.(76.9 %). Maşın və avadanlıqlar 14.5 % , nəqliyyat vasitələri 4.9 % , işçi və məhsuldar mal-qara 1.2 % ,çoxillik əkmələr 1% təşkil etmişdir. 2013-cü illə müqayisədə maşın və avadanlıqlar və bina və tikililərdə azalma müşahidə olunmuşdur. (1% və 0.1%) Kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinin intensiv inkişaf etdirilməsi üçün stimullaşdırıcı tədbirlər görülməli, iri taxılçılıq təsərrüfatlarının yaradılması təşəbbüsləri dəstəklənəcəkdir. Kənd təsərrüfatının sürətli inkişafı, məhsul itkisinin qarşısının alınması, mövsümi qiymətlərin tənzimlənməsi, daxili bazarın ixrac potensialının artırılması və qorunması üçün respublikanın müxtəlif bölgələrində ən müasir innovativ texnologiyalar əsasında anbar kompleksləri yaradılması olduqca vacib rol oynayır.Bu səbəbdən bu sahədə ardıcıl tədbirlər davam etdirilməsi nəzərdə tutulur. Sahibkarların bilik və təcrübələrinin artırılması məqsədi ilə informasiya və məsləhət xidmətləri həyata keçiriləcək və gələcəkdə onların əhatə dairəsi genişləndiriləcək, fitosanitar və baytarlıq sahədə beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq təşkil olunacaqdır.

2.2. Ölkə iqtisadiyyatında diversifikasiya və onun qeyri –neft sektorunun inkişafına təsiri

Regionların iqtisadi fəallığının artırılması və onların global iqtisadi proseslərə integrasiyasının təşkili və ixrac potensialının formalaşması ölkə iqtisadiyyatında mühüm tendensiya kimi xarakterizə olunur . Burada sabit və davamlı dövlət siyasətinin yürüdülməsi ön planda ortaya çıxır. 2004-cü ildən bəri geniş miqyaslı tədbirlər həyata keçirilmiş, Dövlət proqramları reallaşdırılmışdır. İlk dövlət proqramı çərçivəsində regionlarda infrastruktur obyektlərinin geniş şəbəkəsinin qurulmasına başlanılmışdır. II Dövlət Proqramında isə əsas məqsəd regionların sosial-iqtisadi inkişafının artırılması və modern müəssisələr şəbəkəsinin formalaşdırılması prioritetləri daha çox diqqət mərkəzində olmuşdur. Nəhayət, ölkə regionlarının iqtisadi inkişaf prioritetlərini özündə cəmləndirən III Dövlət Proqramında əsas prioritetlərə regionların sənaye potensialının gücləndirilməsi, iri fermer təsərrüfatlarının yaradılması, rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalının təşkili və sairələr aiddirlər. Dövlət Proqramlarının əsas mahiyyəti regionun güclü iqtisadi subyektə çevrilməsi aqrar və sənaye sahələrinin müasir subyektləri kimi çıxış etməsi, ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətinin artırılması və ixrac potensialının gücləndirilməsi, sosial-iqtisadi inkişafın yeni keyfiyyət mərhələsinə qaldırılması ilə bilavasitə bağlıdır.

Ölkə iqtisadiyyatının mühüm tendensiyalarından biri də turizm sektorunun inkişafı ilə bağlıdır. Son illərdə ölkədə yüzlərlə turizm obyektləri, müasir otellər, istirahət mərkəzləri, turizm-rekreasiya kompleksləri tikilib istismar edilmişdir. Bakıda və regionlarda (Quba, Qusar, Qəbələ, Səki, Səmkir, Gəncə və s.) dünya şöhrətli-brend otellərin analoqu istifadəyə verilmiş, idman turizm kompleksləri yaradılmışdır. Turizmin inkişafı üzrə qanunvericilik bazası gücləndirilmiş və bu sahənin inkişafı ilə bağlı Dövlət Proqramı hazırda icra olunmaqdadır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir iqtisadi inkişaf tendensiyalarından biri də ölkədə İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sektorunun inkişafını təmin etməkdir. Ölkədə müasir İKT infrastrukturunun formalaşdırılması

genişləndirilib, innovasiya funksiyalarının tətbiqi intensivləşib və s. Hazırda bu iqtisadiyyat sektorunun neft-qaz sektorundan sonra əsas prioritet qeyri-neft sektoruna çevrilməsi üçün ciddi tədbirlər müəyyənləşdirilib və strateji vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur.

Azərbaycanda ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiyalasdırılmasını ilk növbədə neft emalı hesabına genişləndirməyi vacib hesab edən bir qrup tədqiqatçıların fikirləri ciddi maraq doğurur. Bu problemləri aradan qaldırmaq üçün tədqiqatçılar bir çox ideyalar irəli sürmüşlər :

- Neft emalı sənayesində infrastruktur bazasının istehsal potensialı və onun istifadə səviyyəsi araşdırılmalıdır
- Neft emalı zavodlarının məhsul istehsalı quruluşu genişləndirilməsi;
- Neft emalı məhsullarının ixrac quruluşunun diversifikasiyalasdırılması
- Neft emalı sənayesinin perspektiv inkişaf istiqamətləri reallaşdırılması

Hal hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatı şaxələndirmə, başqa sözlə, diversifikasiyalasdırılma dövrünü yaşayır. Diversifikasiya sözünün forması ingilis dilindən işlədilən “diversification” termininə əsaslanır və əsasən məhsul çeşidinin genişləndirilməsi kimi başa düşülür. Bundan əlavə müasir dövrdə diversifikasiya anlayışı milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətini və istiqamətlərini xarakterizə edir. . Prezidentin 14 aprel 2009-cu il tarixli fərmanı ilə təsdiq olunan “Regionların 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nda daha böyük məqsədlər yer almışdı. Bu Proqramın əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhəlinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaq olmuşdur. İkinci proqramın miqyasını sadəcə bir statistik müqayisədə aydın görmək olar. 2004-2008-ci illərdə proqramın icrasına bütün mənbələr hesabına 16 milyard manat xərclənmişdisə, 2009-2013-cü illərdə bu rəqəm iki dəfədən çox - 34,7 milyard təşkil edib [35]. Eyni zamanda, yeni Dövlət Proqramı əvvəlkindən fərqli olaraq mühüm prioritet kimi Bakı şəhəri və onun ətraf

qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilmiş tədbirləri də özündə əks etdirmişdir.

Dövlət Proqramında müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- ölkənin təbii və əmək potensialından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təmin edilməsi;
- infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;
- sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi və sahibkarlığın inkişafının daha da sürətləndirilməsi;
- iqtisadiyyatın inkişafına investisiyaların cəlb olunması işinin davam etdirilməsi;
- ixracyönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması;
- müasir tipli infrastruktur obyektlərinin yaradılması, mövcud obyektlərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- əhəlinin kommunal xidmətlərlə təminatının yaxşılaşdırılması;
- əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;

Azərbaycan Respublikasında uğurla həyata keçirilən sənayeləşmə dövründə ölkə regionlarında sənaye potensialının gücləndirilməsi, onun infrastrukturunun müasirləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğun rəqabətqabiliyyətli məhsulları istehsal etmək gücündə olan sənaye parklarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi zəruriliyi günün tələblərindən irəli gəlir. Bu məsələnin düzgün həllində sənayenin modernləşdirilməsi həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Sənaye müəssisələrinin və təsərrüfat subyektlərinin modernləşdirilməsinin əsas məqsədi istehsalın intensivləşdirilməsi, istehsal güclərinin artırılması, yüksək keyfiyyətli sənaye məhsulu istehsalı, əmək məhsuldarlığının artırılması, material tutumu və məhsulun (iş və xidmətin) maya dəyərinin aşağı salınması, istehsalın təşkili və idarə edilməsində – istehsalın və əməyin təşkilinin təkmilləşdirilməsi və

fəaliyyətdə olan müəssisələrin digər texnikiiqtisadi parametrlərinin yaxşılaşdırılmasıdır. Regional klasterlər bütün istiqamətlərdə rəqabətcabiliyyətliliyə təsir göstərərək perspektiv məhsuldarlıq artımına zəmin olan innovasiya prosesini sürətləndirir, yeni şirkətlərin və bizneslərin yaranışını stimullaşdırırlar. Klaster çərçivəsindən müxtəlif iqtisadi, texniki və rəqabət informasiyası toplanır ki, buraya giriş də ilk növbədə, klaster üzvlərinə məxsus olur. Bu sistemdə qarşılıqlı fəaliyyətlərdən irəli gələrək, kompaniyalar arasında bir-birini tamamlama kimi çox mühüm iqtisadi effektlər təzahür edir.

Klasterial inkişafın əsas hədəfi innovativ inkişaf sisteminin yaradılmasıdır. Müəkkəbləşən və kəskinləşən rəqabət şəraitində klaster iştirakçıları yeni texnologiya və bazarlar əldə etmək məqsədilə öz resurslarını birləşdirərək, onları yeni məhsul (və ya texnologiya) yaratmaq istiqamətinə yönəldirlər. Innovativ klasterlərin mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, klasterin bir halqasında yaranmış innovasiya tədricən digər təsərrüfat münasibəti subyektlərinə sirayət edir ki, bu da diffuziya adlanır. Odur ki, innovasiya mənbəyi olan klasterlər milli innovasiya sisteminin əsasına çevrilə bilərlər.

2.3. Qeyri-neft sektorunda ixrac potensialının artırılmasında rəqabətcabiliyyətli məhsul istehsalının təşkili

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin iqtisadi əsaslarının möhkəmləndirilməsi, islahatların müasir mərhələsində iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi üçün mövcud təbii-iqtisadi ehtiyatların aktiv təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması intensivləşdirilməli, iqtisadiyyatın komplekslilik səviyyəsi yüksəldilməli, istehsal olunan xammal və aralıq məhsullarının emal dərinliyinin yüksəldilməsi hesabına daxili və dünya bazarında tələbat duyulan son məhsul istehsalı artırılmalı, ixrac qabiliyyətli istehsal sahələri inkişaf etdirilməli və yeniləri yaradılmalı, idxalı əvəz edən məhsul istehsalı artırılmalıdır.

Azərbaycan bu gün öz sənaye potensialını inkişaf etdirir və sənayeləşmə siyasəti uğurla həyata keçirilir. Xatırladaq ki, 2003-cü ildən indiyədək sənayenin

regional strukturunun təkmilləşdirilməsi əsas prioritetlərdən olmuş, Azərbaycan təbii qaz və elektrik enerjisi idxalçısından ixracatçıya, Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında etibarlı tərəfdaşa çevrilmişdir. Ənənəvi istehsal sahələrinin fəaliyyəti genişləndirilmiş, yeni istehsal sahələri yaradılmışdır.

Bu gün Azərbaycanda sənayenin inkişafı üçün bütün zəruri şərtlər mövcuddur. Əlverişli biznes investisiya mühiti, ixtisaslı kadr potensialı, institusional potensial, yenilənmiş enerji və nəqliyyat infrastrukturu, xammal resurslarının mövcudluğu, beynəlxalq bazarlara çıxış və geniş maliyyə imkanları bu şərtlərin əsasını təşkil edir. Dünya təcrübəsindən də göründüyü kimi, sənayenin inkişafı üçün başlıca şərt makroiqtisadi sabitliyin qorunması və əlverişli biznes investisiya mühitinin yaradılmasıdır. Müşahidələr göstərir ki, sənayenin inkişafı daxili bazarın həcmindən asılı olmayaraq idxaləvəzləyici yanaşmadan ixracyönlü istehsal modelinə keçidi tələb edir. Bunun bir səbəbi kiçik iqtisadiyyatlarda daxili bazara hesablanmış istehsal həcmnin maya dəyəri xərclərinin azaldılmasına imkan verməməsi, digər səbəbi isə daxili tələbatda uzun müddət yüksək artım tempinin təmin edilməsinin mümkün olmamasından ibarətdir. Ölkənin daxili tələbat və yüksək artım potensialına malik ixrac imkanları növbəti illərdə sənaye istehsalının strukturunun təkmilləşdirilməsində xüsusi rol oynayacaqdır. Sənayenin diversifikasiyası bir sıra ənənəvi istehsal sahələri ilə yanaşı, ənənəvi olmayan, yeni istehsal sahələrinin qurulmasını tələb edir.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” Inkisaf Konsepsiyasında məqsədyönlü şəkildə iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi əsas vəzifələrdən biri kimi müəyyən edilmişdir. Bu konsepsiyaya əsasən neft-qaz sektoru və neft-kimya sənayesinin modernləşdirilməsi, qeyri-neft sənayesinin saxələndirilməsi və inkisaf etdirilməsi, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi, aqrar sektorun inkisafı və ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi, ticarət və xidmət fəaliyyəti növlərinin genişləndirilməsi və inkisaf etdirilməsi, xarici ticarətin və investisiyaların strukturunun təkmilləşdirilməsi əsas

prioritet istiqamətlərdir. Azərbaycanca 2020-ci ilə kimi qarşıda duran əsas vəzifə kimi iqtisadiyyatın saxələndirilməsini sürətləndirmək, neft gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq qeyri-neft sektorunun yüksək inkişaf tempini qoruyub saxlamaq və onun ixrac imkanlarını genişləndirmək üçün köklü tədirlər həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Mənbə: 2020-Gələcəyə Baxış İnkişaf Konsepsiyası

Ölkədə infrastruktur və əlaqədar sahələrin inkişafı səviyyəsi, ixtisaslı kadrların mövcud olması və s. amillər sənayenin inkişafını müəyyən edir. Çünki sənaye ölkə-nin təsərrüfat sisteminin yalnız bir hissəsidir, bu sahə kənd təsərrüfatı, istehsal xidmət və s. sahələr ilə sıx əlaqədardır. Bu baxımdan, istehsal və xidmət sahələrinin bir-birləri ilə əlaqəli şəkildə inkişaf etdirilməsinin sərf edilən resurslardan səmərəli istifadə və iqtisadi artım tempi baxımından mühüm əhəmiyyəti vardır.

Azərbaycanda sənaye məhsullarının istehsalının inkişaf etdirilməsi iki istiqamətdə bas verməlidir. Birincisi, mövcud sənaye müəssisələrinin yenidən qurulması və ya onları əvəz edən yeni müəssisələrin yaradılması, ikincisi isə, yeni istehsalların mənimsənilməsi ilə əlaqədar olmalıdır. Birinci istiqamət mövcud müəssisələrin həddən artıq köhnəlmələri və bununla da onların rəqabət qabiliyyətinin aşağı olması ilə əlaqədardır. Bununla yanaşı bu sahələrdə toplanmış bilik və təcrübə bu istehsalların yeni, daha yüksək səviyyədə mənimsənilməsinə və nəticədə istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb olar. İkinci istiqamət isə ölkənin sənayesinin strukturunun təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Bu istehsallar daxili bazar və mövcud xammal və materialların emallıq dərəcəsinin yüksəldilməsi və emalı daha mürəkkəb olan məhsulların mənimsənilməsi ilə bağlı olmalıdır ki, bu da məsğulluğun təmin edilməsinə müsbət təsir göstərsin. İkinci istiqamətin inkişafı hökumət tərəfindən uzun müddətli tədbirlərin işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Belə ki, bu tədbirlər həm kadrların hazırlanmasını, bazarların müəyyən olunması və mənimsənilməsi istiqamətində

tədbirlərin həyata keçirilməsini, həm də yeni texnologiyanın cəlb edilməsi və onun mənimsənilməsi və inkisafı üzrə elmi-texniki bazanın yaradılmasını tələb edir.

Ölkədə neft və qaz emalının həcmnin artması kimya və neft-kimya sahəsinin inkisaf etdirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Bu sahədə böyük təcrübə və elmi potensial mövcuddur. Belə ki, ölkədə neft emalı və neft-kimya sahələrində elmi tədqiqat və layihə işlərini həyata keçirən Neft-Kimya Prosesləri Elmi-Tədqiqat İnstitutu, Asqarlar Elmi-Tədqiqat İnstitutu, Olifənlər Elmi-Tədqiqat İnstitutu, Polimer Materialları Elmi-Tədqiqat İnstitutu, «Azərkimya» Dövlət Şirkətinin Layihə İnstitutu mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, neft-kimya sənayesinin perspektiv inkisafı mövcud istehsalların köklü şəkildə yenidənqurulması və bir sıra yeni sahələrin yaradılması ilə əlaqədar olmalıdır. Mövcud istehsallardan «Etilen-Polietilen» zavodunda "EP-300" və "Polimer-120" qurğularının yenidən qurulması və "EP-300" qurğusunda istehsal edilmiş aralıq məhsulları emal edən sahələrdə müasir tələblərə cavab verən yeni qurğuların tikilməsi ilə əlaqədar olmalıdır. Təhlil göstərir ki, yuxarıda qeyd edilən qurğular istisna olmaqla, kimya və neft kimya sənayesində mövcud əsas fondların əksəriyyəti mənəvi və fiziki cəhətdən köhnəlmişdir.

Azərbaycanda tikinti materialların sənayesinin inkisaf imkanları böyük olan sahələrdən biri lak-boya materiallarının istehsalı ilə əlaqədardır. Bu sahənin inkisafı kimya və neft kimya sənayesinin inkisafı ilə bağlıdır. Metallurgiya sənayesi istehsalın miqyasının böyük olması ilə fərqlənir. Belə şəraitdə istehsalın miqyasının aşağı olduğu hallarda məhsulun maya dəyəri optimal ölçülü müəssisələrə nisbətən yüksək olur. Arasırmalar göstərir ki, hazırda metallurgiya sənayesinin yenidən qurulmasına ehtiyac var.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 23 aprel tarixli Sərəncamı ilə səhmləri dövlətə məxsus "Azərbaycan Polad istehsalı Kompleksi" QSC-nin yaradılması ölkədə qara metallurgiyanın inkisafında yeni mərhələnin başlanmasına yol açmışdır. Tərkibinə "Daskəsən Filizsaflasdırma" ASC-nin də daxil olduğu bu kompleksdə Gəncə şəhərinin və Daskəsən rayonunun ərazilərində dəmir filizinin hasilatından polad istehsalına qədər bütün mərhələləri əhatə edən polad istehsalı

kompleksinin layihələndirilməsi, tikintisi və idarə olunması, bu sahədə yeni texnologiyaların tətbiqi, maddi-texniki bazanın müasirləşdirilməsi və ondan səmərəli istifadə, habelə bu sahənin inkisafı ilə bağlı digər işlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının ərazisində “Azərtexnolayn” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətinin Polad Boru Zavodu qara metallurgiya sənayesinin inkisafı baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Layihəyə uyğun olaraq zavodda Türkiyə, Almaniya, İtaliya və Çin texnologiyaları əsasında ildə 75 min ton müxtəlif böyük diametrlə polad boruları istehsal ediləcəkdir. Burada istehsal olunan boruların xaricə, o cümlədən Rusiyaya, Qazaxıstana, Gürcüstana, Türkmənistana və digər ölkələrə ixrac edilməsi planlaşdırılır.

Əlvən metallurgiya üzrə Gəncə şəhərində yerləşən “Det.Al Alüminium” MMC-yə məxsus alüminium zavodunun istifadəyə verilmiş 1-ci korpusunda il ərzində 54 min ton yüksək keyfiyyətli ilkin alüminium istehsal olunmuşdur. istehsal gücü ildə 50 min ton olacaq 2-ci korpusun tikintisinə 2014-cü ildə başlanılmışdır. Bununla yanaşı, istehsal edilən ilkin alüminiumdan son məhsul istehsalının təşkil edilməsi məqsədi ilə 2013-cü ildə “Det.Al Alüminium” MMC tərəfindən illik istehsal gücü 50 min ton (15 min ton boyalı, 35 min ton boyasız) xarici bazarda yüksək tələbatla malik alüminium yayma məhsulları (lövhənin qalınlığı 0.2-8 mm) olan Təzyiqlə Emal və Boyama Zavodu istifadəyə verilmişdir.

Müasir dövrdə ölkədə sənayenin perspektivli sahələrindən biri neft-masınqayırma sahəsidir. "Azneftkimyamas" ASC-nin restrukturizasiya olunması, onun inkisaf strategiyasının müəyyən olunması və iri investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsi əsasında yenidən qurulması məqsədəuygundur. Bu şirkətin inkisaf planı onun fəaliyyətinin bütün tərəflərini əhatə etməlidir. Şirkətin istehsal və xidmət bölmələrinin, təcrübə və konstruktor bölmələrinin yenidən qurulması, təşkilati və idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi, perspektiv satış bazarlarının və məhsul çeşidlərinin müəyyən olunması, bunların istehsalını təşkil edə bilən kadrların hazırlanması və s. bu kimi məsələləri əhatə edən kompleks inkisaf planının hazırlanması zəruridir. Ölkədə elektrotexnika, cihazqayırma, avtomobil

istehsalı sahələrinin inkişaf imkanları mövcuddur. Lakin bu sahələrin inkisafı əsasən xarici dəstləsdirici məmulatlardan hazır məhsulun yığılması və sonrada bu məmulatların bir hissəsinin istehsalının təskili hesabına mümkündür. Fikrimizcə, masınqayırma məhsulları nisbətən mürəkkəb və differensial məhsullar olduğuna görə, bu sahədə məhsulların istehsalının mənimsənilməsi və bu istehsalların inkisafı sahəsində müvəffəqiyyətdə etmək uzunmüddətli tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsini və iri həcmli investisiya qoyuluşları tələb edir.

Ölkədə inkisaf etdirilməsi mümkün olan sahələrdən biri də qaz, enerji və maye sayğacları və onların hissələrinin istehsalıdır. Hazırda bu sahədə "Gəncə-Cihaz"ASC, "Sənayecihaz" Elmi-əstehsalat Müəssisəsi və digər müəssisələr fəaliyyət göstərirlər. Fikrimizcə, masınqayırma məhsulları istehsalının optimal ölçüsü böyükoldugundan bu sahədə də istehsalın təmərküzləsməsi istiqamətində tədbirlər görülməlidir. Belə ki, həm elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin, həm də məhsul ixracının təmin edilməsi bu sahədə iri şirkətin yaradılmasını məqsədəuyğun edir. Buna görə də, bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin bir şirkətdə birləşdirilməsi, onların ümumi elmi-tədqiqat və təcrübə konstruktor bölməsinin və təhcizatsatıs bölməsinin yaradılması məqsədəuygundur. Bundan sonra şirkətin inkisafı üzrəinvestisiya tələbatı müəyyən oluna və bu investisiya qoyuluşlarının bank kreditləri, dövlət vəsaitləri və xarici maliyyə vəsaitləri cəlb etməklə maliyyələsdirilə bilər.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatımızın mühüm sahələrindən biridir. Azərbaycanda aqroparkların yaradılması aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafını daha geniş şəkildə təşviq edərək sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi, rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, ixrac potensialının və məşğulluğun artırılması üçün əhəmiyyətlidir. Dövlət başçısının tapşırığına uyğun olaraq Şəmkir, Xaçmaz və Xızı rayonlarında aqroparklar yaradılır. Şəmkir və Xaçmaz rayonlarında aqroparklarda 1-ci mərhələ üzrə işlər yekunlaşmışdır. Artıq "Aqrolizing" ASC vasitəsilə "Yalama Aqropark"a 485 baş cins heyvanlar gətirilmiş və daha 500 baş cins heyvan gətiriləcəkdir. Bundan əlavə, aqropark daxilində qarışıq yem və süd emalı zavodları, istixana kompleksi,

intensiv bağçılıq təsərrüfatlarının yaradılması nəzərdə tutulur. Xızı rayonunun Yeni Yaşma kəndinin 1000 ha torpaq sahəsində yaradılmasına başlanılmış “Xızı Aqropark”da isə müvafiq layihələndirmə işləri aparılır. Aqroparklarda müasir istehsal, emal və infrastruktur müəssisələrinin yaradılmasına 27 milyon manat güzəştli kredit verilmişdir. Aqroparkların yaradılması ölkənin ixrac həcmnin artırılmasında və coğrafiyasının genişləndirilməsində, milli brendlərin yaradılmasında, kiçik və orta fermerlərin innovativ qabiliyyətinin artırılmasında, intensiv metodların geniş tətbiqində, kənd təsərrüfatı sahəsində əlaqələndirilmiş vahid sistemin, eləcə də istehsalçı, emalçı və istehlakçı arasında integrasiya münasibətlərinin formalaşmasında, yüksək məhsuldarlığın əldə olunmasında, aqrar sahədə ixtisaslı kadrların hazırlanmasında və yeni iş yerlərinin yaradılmasında əhəmiyyətli rol oynayacaqdır.

Bununla yanaşı, dövlət başçısının tapşırığına uyğun olaraq, ixracın şaxələndirilməsi və həcmnin artırılması istiqamətində reallaşdırılan tədbirlər çərçivəsində Qazaxıstan Respublikasının Aktau şəhərində kənd təsərrüfatı və digər qida məhsullarının saxlanması və satışını təmin edəcək logistik mərkəzin tikintisi yekunlaşmışdır. Dövlətin maliyyə yardımı, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin təşkilatçılığı və dəstəyi ilə “Azərsun Holding” MMC tərəfindən həyata keçirilən layihənin dəyəri 20 milyon ABŞ dolları təşkil edir. Logistik mərkəz vasitəsilə Azərbaycanda istehsal olunan meyvə, tərəvəz, ət və süd məhsulları, meyvə- tərəvəz konservləri və digər qida məhsulları Qazaxıstanın qərb regionlarına ixrac olunması nəzərdə tutulur. Kənd təsərrüfatında aparılan islahat və tədqiqatlar aşağıdakı tədbirlər planını həyata keçirməyə ehtiva edir :

- kənd təsərrüfatı sahəsində intensiv metodun tətbiqi
- bitkiçilik məhsullarının istehsalında novbəli əkin sisteminin yerli şəraitə uyğun aparılması üçün özəl bolmə ilə müvafiq tədbirlərin hazırlanıb həyata keçirilməsi;
- kənd təsərrüfatı bitkilərinin bölgələr üzrə optimal əkin strukturunun və istehsal həcmnin müəyyənəndirilməsi;
- iri taxılcılıq təsərrüfatlarının yaradılması;
- heyvandarlığın yem bazasının intensiv texnologiyalar əsasında inkişaf

etdirilməsinin stimullaşdırılması;

Azərbaycanda heyvandarlıq məhsullarına tələbatın tam ödənilməsi üçün imkanlar mövcuddur. Çünki indiyə qədər ölkədə heyvandarlıq sahəsinin inkişaf etdirilməsi əsasən ekstensiv yollarla inkişaf etdirilmişdir. Bu sahənin ekstensiv yollarla inkişafını sərtləndirən əsas amillərdən biri heyvandarlıq sahəsinin təsərrüfat kateqoriyaları üzrə strukturu olmuşdur. Belə ki, heyvandarlıq məhsulunun ümumi həcmində fərdi sahibkarlar, ailə kəndli və ev təsərrüfatlarının payı 2000-ci ildə 98,3 %, 2011-cu ildə isə 93,0 %, kənd təsərrüfatı müəssisələri və sair təşkilatlarının payı isə müvafiq olaraq 1,7 % və 7,0 % bərabər olmuşdur. Bu amil keçiddövründə heyvandarlıq sahəsinin inkişafına müsbət təsir göstərsə də, sonrakı dövrdə məhsuldarlığın artımını məhdudlaşdıran mühüm amillərdən biri olmuşdur. Göründüyü kimi, 2011-cu ildə orta hesabla bir ailə təsərrüfatına bir inək və 7 qoyun və keçi düşmüşdür. Belə kiçik təsərrüfatlar çərçivə-sində heyvanların saxlanması, bəslənilməsi, yetisdirilməsi, mayalandırılması sahə-sində zoobaytar qaydalara ciddi şəkildə əməl olunması imkanları məhdud olur. Nəticədə, heyvandarlıq sahəsində məhsuldarlıq əhəmiyyətli dərəcədə aşağı olur. əsasən ailə təsərrüfatlarının üstünlük təşkil etdiyi sahələrdə məhsuldarlıq aşağı düşmüş, kənd təsərrüfat müəssisələrinin üstünlük təşkil etdiyi sahələrdə isə nisbətən artmışdır.

Azərbaycanda heyvandarlıq sahəsinin inkişafının ekstensiv yollarla inkişaf etdirilməsi imkanları tükənməkdədir. Belə şəraitdə ölkədə heyvandarlığın inkişaf etdirilməsini təmin etmək üçün lazım olan yemin strukturunun optimallasdırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır.

Hazırda, ölkədə heyvanların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması hesabına həm ət, həm də süd istehsalını artırmaq imkanları böyükdür. Belə ki, Azərbaycanda heyvandarlıq sahəsində məhsuldarlıq bu sahədə aparıcı mövqe tutan ölkələrdəki səviyyədən təqribən 5-6 dəfə geri qalır. Məsələn, inkişaf etmiş ölkələrdə bir inəkdən orta illik südsagımı 5000 kiloqramdan çoxdur. Bu baxımdan, ölkədə heyvanların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması hesabına heyvandarlıq məhsullarının artırılması imkanları böyükdür.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu aşağıdakı sahələri prioritet sahələr kimi müəyyən etmişdir.

- südlük və ətlik istiqamətli cins heyvandarlıq komplekslərinin yaradılması;
- qusçuluq təsərrüfatlarının yaradılması və ya bərpaı;
- ət kəsimi və emalı müəssisələrinin yaradılması;
- çörək istehsalı zavodlarının tikilməsi;
- iri taxılçılıq və ya toxumçuluq təsərrüfatlarının yaradılması;
- üzümçülük təsərrüfatlarının və üzüm emalı müəssisələrinin yaradılması;
- istixana komplekslərinin yaradılması;
- intensiv bağçılıq (alma, armud, gilə, nar, ərik, xirnik, gavalı və s.) və ya tingçilik təsərrüfatlarının yaradılması;
- meyvə-tərəvəz emalı müəssisələrinin yaradılması;
- meyvə-tərəvəz və taxıl tədarüki, saxlanması, satışı məqsədi ilə soyuducu anbar və taxıl anbarı komplekslərinin yaradılması;
- digər sənaye (yüngül, yeyinti, maşınqayırma və s.) müəssisələrinin yaradılması;
- kiçik sahibkarlığın (o cümlədən əlillərin, məcburi köçkünlərin, gənclərin və qadınların) inkisafı. **Mənbə : <http://www.economy.gov.az/>**

Azərbaycan İnvestisiya Sirkətinin investisiya qoyuluşları üçün müəyyən etdiyi

prioritet sektorlar aşağıdakılardır:

- Ağır sənaye;
- Alternativ enerji;
- İT və telekommunikasiyalar;
- Kənd təsərrüfatı;
- Qida sənayesi və qablaşdırma;
- Logistika və daşınma;
- Turizm.

Mənbə : <http://www.economy.gov.az/>

Nəticə etibarilə qeyri-neft sektorunda ixrac potensialının artırılması perspektivlərinin müasir dövrün iqtisadi reallıqlarına adekvat kompleks və sistemli yanaşmadan ibarət olması və aparılan araşdırmaların gələcəkdə qənaətbəxş nəticələr verməsinə inanırıq.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İXRAC POTENSİALININ ARTIRILMASININ PERSPEKTİV İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması yolları

Ölkə iqtisadiyyatında sahibkarlığı inkişaf etdirmək üçün dövlət tərəfindən tədbirlər planı hazırlanıb icra olunmaqdadır. Bu sahədə inkişaf tendensiyləri və beynəlxalq praktikanın təhlili göstərir ki, sahibkarlığın inkisafı sahəsində, xüsusilə də qeyri-neft sektorunda və regionlarda böyük potensial imkanlar vardır. Eyni zamanda, bu sahədəki inkisaf meyllərinin və beynəlxalq təcrübənin təhlili göstərir ki, ölkəmizdə sahibkarlığın inkisafı sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərin möhkəmləndirilməsi və artırılması üçün biznes mühitinin əlverişliliyinin artırılması və kiçik və orta sahibkarlığın inkisafına dəstək verilməsi siyasəti davam etdirilməlidir.

Ölkədə sahibkarlığın inkişafı üçün biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi, bu sahədə qanunvericilik bazasının yaxşılaşdırılması, müasir texnologiyaların, yerli və xarici investisiyaların, idarəetmə təcrübəsinin cəlb edilməsi və bu yolla rəqabətqabiliyyətli, yüksək keyfiyyətli məhsulların istehsal edilməsi ölkədə dövlət tərəfindən müəyyən olunmuş iqtisadi inkişaf strategiyasının prioritetlərindən biridir. Bu sahədə həyata keçirilən dövlət siyasəti sahibkarlar üçün yaradılmış fəaliyyət mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına, dövlət-sahibkar münasibətlərinin yaxşılaşdırılması, dövlət himayəsinin təkmilləşdirilməsinə, müasir bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun təsisatların yaradılması və onların səmərəli fəaliyyətinin təmin olunmasına yönəldilməlidir. Qeyri-neft sektorunun inkişafı sahəsində dövlət siyasəti üç prioritet istiqamətdə əhatə olunmalıdır. Birinci istiqamət qeyri-neft sektorunda investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə əlverişli şəraitin yaradılmasıdır. Hal-hazırda qeyri-neft sektorunun inkişafını ləngidən amillərdən biri ölkədə faiz dərəcələrinin yüksək olmasıdır. Gələcəkdə maliyyələşmə mənbələrinin artırılması və faiz dərəcələrinin azalması

qeyri-neft sektorunun inkisafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Bu sahədə Azərbaycanda dövlət tərəfindən müəyyən tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Məsələn, qeyri-neft sektorunun, xüsusilə də emal sənayesinin və kənd təsərrüfatı inkişaf etdirilməsi üçün Azərbaycan Investisiya Şirkəti, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu, Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi kimi qurumlar yaradılmışdır. Məsələn, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən verilən güzəştli illik % dərəcəsinin ən yüksək həddi 6 %ə bərabərdir ki, bu da kommersiya kreditlərinin % dərəcəsindən təqribən 4 dəfə azdır. Fikrimizcə, ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının güzəştli kreditlər hesabına maliyyələşdirilməsinin genişləndirilməsi zəruridir. Qeyri-neft sektorunun inkisafı sahəsində dövlət siyasətinin ikinci istiqamət bu sahələrdə istehsalın səmərəliliyini yüksəltməyə xidmət etməlidir. Ölkədə həyat səviyyəsinin artırılması firmaların mövcud resurslardan səmərəli istifadə etmək, xüsusilə səmərəlilik səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmaq qabiliyyətindən birbasa asılıdır. Bu isə milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini müəyyən edir.

Bu gün qeyri-neft sektorunda istehsalın səmərəliliyinin aşağı olması bu sahənin xidmət və məhsulların xarici rəqiblərlə rəqabət aparmaq imkanlarını məhdudlaşdırır. Bununla yanaşı, ölkədə iqtisadi resurslardan səmərəli istifadəni təmin edən rəqabət qabiliyyətli sahələri qısa müddət ərzində yaratmaq qeyri mümkündür. Buna görə də, ölkədə iqtisadi artımın dayanıqlılığını artıran sahələrin inkişaf etdirilməsi dövlət tərəfindən dəstəklənməlidir. Bu sahələrdə firma səviyyəsində istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə hökumət tərəfindən bir sıra tədbirlər həyata keçirilə bilər. Bunlardan birincisi, qeyd edilən sahələrin ixtisaslı işçilərlə təmin edilməsidir. Ölkədə insan kapitalının formalaşdırılması iri həcmli investisiya qoyuluşları tələb edir. Bu investisiya qoyuluşlarının dövlət tərəfindən həyata keçirilməsi və qeyri-neft sektorunun prioritet sahələri üçün kadrların hazırlanması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 sentyabr 2004-cu il tarixli 128 -li

Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya»ya əsasən iqtisadiyyatın intellektual və texnoloji bazasının səviyyəsinin yüksəldilməsinin stimullaşdırılması və "insan kapitalı"nın inkişafı (yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması (o cümlədən xarici ölkələrdə), kadrların peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması neft gəlirlərindən istifadənin əsas istiqamətlərinə aid edilmişdir. Bu istiqamət həm texniki-peşə təhsilinin etdirilməsini, həm də ali təhsilli mütəxəssislərin hazırlanmasını əhatə etməlidir. Bu tələbatdan irəli gələrək «Azərbaycan Respublikasında texniki peşə təhsilinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2007-2012-ci illər)» və "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı" qəbul edilmişdir və onlar həyata keçirilir. Fikrimizcə, bu sahədə ən mühüm məsələlərdən biri müxtəlif ixtisaslar üzrə kadrlara tələbatın müəyyən edilməsidir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 3 iyun tarixli sərəncamı ilə «Azərbaycan gənclərinin xaricdə təhsil almaları üzrə prioritet sahə, ixtisas və proqramların siyahısı» təsdiq edilmiş, «Azərbaycan Respublikasında texniki peşə təhsilinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı»nda isə regional inkişaf istiqamətlərində və yeni yaranacaq istehsal və xidmət müəssisələrinin tələbatına uyğun peşə ixtisas kadrlarının hazırlanması proqnozlarının işlənilib hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur. Fikrimizcə, əmək bazarı ilə qeyri-neft sektorunun düzgün şəkildə əlaqələndirilməsi bu sahələrin inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Qeyri-neft sektorunda istehsalın səmərəliliyinə təsir göstərən əsas amillərdən biri ölkədə infrastruktur sahələrin inkişaf etdirilməsidir. İnfrastruktur sahələrin inkişafı ölkədə maddi, maliyyə və informasiya axınlarının sürət və dəyərini müəyyən edir. Ölkədə qeyd edilən axınların sürəti yüksəldikcə, dəyəri isə azaldıqca, milli iqtisadiyyatın, o cümlədən qeyri-neft sahələrinin rəqabətqabiliyyəti də artır. Bu baxımdan, nəqliyyatın, rabitənin, anbar təsərrüfatının və s. infrastruktur sahələrin inkişafı emal sənayesi və kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafının müəyyən edən əsas amillərdən biridir. Son illərdə ölkədə infrastruktur sahələrin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər qeyri-neft sektorunun inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu təsir həm belə sahələrin xidmətlərinin artması hesabına,

həm də qeyri-neft sektorunun digər sahələrinin inkişafı hesabına təmin olunur. Kənd təsərrüfatı istehsalçılarının kiçik olması onların fərdi anbarlar yaratması imkanlarını məhdudlaşdırır. Həmçinin kənd təsərrüfatı məhsulları təbii şəraitdə tez xarab olduqlarından, anbarların olmaması mövsüm vaxtı onların qiyməti ucuz, mövsümdən sonra isə bahalasmaına səbəb olurdu. Bu amil nəzərə alınaraq Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən güzəştli kreditləri hesabına son iki il ərzində tutumu 85 min ton olan 25 müasir soyuducu anbar və 267 min tonluq 17 taxıl anbarı komplekslərinin tikintisi maliyyələsdirilib. Anbar təsərrüfatının inkişafı il ərzində kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərində baş verən dispersiyanın (tərəddüdlərin) azalmasına, kəndli təsərrüfatlarında istehsalın səmərəliliyinə müsbət təsir göstərəcəkdir. Son illərdə kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinə təsir göstərən müsbət amillərdən biri də «Aqrarlizinq» ASC-nin yaradılması olmuşdur. Kənd təsərrüfatı istehsalçılarına xidmət göstərən belə ixtisaslaşmış qurumun yaradılması bu sahənin inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bununla belə, infrastruktur sahələrin inkişafı ilə onların xidmətlərini istehlak edən qeyri-neft sahələrinin inkişafının əlaqələndirilməsi bu sahəyə qoyulan investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir.

Qeyri-neft sektorunda istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinin digər istiqaməti onların fəaliyyətinin birbaşa subsidiyalaşdırılması və onlara vergi güzəştlərinin verilməsi ilə əlaqədardır. Son illərdə Azərbaycanda vergilərin səviyyəsi əhəmiyyətli şəkildə azaldılmışdır. Belə ki, mənfəət vergisi 2000-ci ildə 27 %dən 2013-cü ildə 20 %ə, sosial sığortaya ayırmalar 33 %dən təqribən 25,66 %ə qədər azaldılmışdır. Hazırda Azərbaycanda vergi dərəcələrinin azaldılması hesabına qeyri-neft sektorunun inkişafını stimullaşdırmaq imkanları məhduddur. Belə ki, Azərbaycanda bu sahələrin vergi yükləri digər ölkələrə nisbətən aşağıdır. Bununla yanaşı, ölkədə enerjidaşıyıcılarının qiymətləri artırılmışdır ki, bu da qeyri-neft sektorunda istehsalın səmərəliliyinə mənfi təsir göstərən amillərdəndir. Həmçinin gələcəkdə əmək haqqının, bir sıra xidmət sahələrinin tariflərinin artımı proqnozlaşdırılır ki, bunlar da bəzi qeyri-neft sahələrin istehsal xərclərinin

artmasına və qiymətə görə rəqabət qabiliyyətlərinə mənfi təsir göstərəcəkdir. Qeyd edilənlərlə yanaşı, firmaların sosial vəzifələrinin artırılması, məsələn işçilərin həyatlarının sığortalanması, tibbi sığortalanması, əməyin təhlükəsizliyinə dair tələblərin, ekoloji tələblərin artırılması kimi məsələlər istehsalın maya dəyərinin artmasına səbəb olacaqdır. Bu amilləri nəzərə alaraq, qeyri-neft sahələrinin investisiya cəlb ediciliyini artırmaq və bu sahələrdə istehsalın səmərəliliyini təmin etmək üçün səmərəli stimullaşdırma mexanizminin yaradılması zəruridir. Bu mexanizm qeyri-neft sahələrinin azad bazarda səmərəli fəaliyyət göstərmək imkanları əldə edəncə qədər fəaliyyət göstərməlidir. Hazırda ölkədə belə mexanizm kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə yaradılmaqdadır. Belə ki, bu sahə torpaq vergisi istisna olmaqla bütün vergilərdən azad edilmiş, güzəştli şərtlərlə toxum, gübrə alınması və birbaşa maliyyə yardımlarının edilməsi təmin olunmuşdur. Bununla yanaşı, emal sənayesi sahələrinin, xüsusilə ixrac yönümlü sahələrin inkişafının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Fikrimizcə, ölkənin emal sənayesində xarici müdaxilə texnologiyaların alınmasının və ya xarici müəssisələrin alınması hesabına yerli istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin artırılması məqsədilə bu istiqamətlərdə firmaların xərclərinin bir hissəsinin dövlət tərəfindən kompensasiya edilməsi məqsədəuyğun olardı. Qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin üçüncü istiqaməti bu sahədə risklərin azaldılması ilə əlaqədardır. Bununla əlaqədar dövlət dəstəyi həm də qeyri-neft sahələrində istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə də səbəb olur. Belə ki, qeyri-neft sektorunda risklərin sığortalanması daha ucuz vəsaitləri cəlb etməyə, tərəfdaşlarla əməliyyatları daha ucuz yollarla həyata keçirməyə imkan verir. Məsələn, kənd təsərrüfatı istehsalçılarının istehsalla bağlı risklərinin azaldılması məqsədilə ölkə prezidentinin 18 iyun 2002-ci il tarixində qəbul edilmiş «Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanuna əsasən kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsulları, kənd təsərrüfatı heyvanları, ev qusları, dovşanlar, xəz dərilili vəhşi heyvanlar, arı ailələri, habelə kənd təsərrüfatı təyinatlı binalar, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, masınlar, nəqliyyat vasitələri və digər əmlak (azqiymətli və tez köhnələn əşyalar və təbii bığəcnəklərin məhsulları

istisna olmaqla) sığortalanması zamanı sığorta haqqının 50 %i dövlət büdcəsindən ödənilir. Fikrimizcə, qeyri-neft sektorunun digər sahələrində, xüsusilə emal sənayesi sahələrində də risklərin azaldılması istiqamətində dövlət tərəfindən tədbirlərin müəyyən edilməsi məqsədəuygundur. İnvestisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə aşağıdakı prioritet istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

- investisiyaların idarə olunması prosesinin təkmilləşdirilməsi;
- səmərəli rəqabət mühitinin inkisaf etdirilməsi;
- sahibkarlığın inkisafının (xüsusilə regionlarda) dəstəklənməsi;
- istehsalın rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi və ölkənin ixrac
- potensialının artırılması üzrə tədbirlərin görülməsi;
- informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından (əKT) istifadə imkanlarının
- genişləndirilməsi.

Səmərəli rəqabət mühitinin inkisaf etdirilməsi istiqamətində Rəqabət Məcəlləsi qəbul olunmalı, istehlak bazarının bölüşdürülməsi və razılaşdırılmış qiymətlərin tətbiq edilməsi hallarının qarşısının alınması üçün müntəzəm monitorinqlər aparılacaq və müvafiq məsuliyyət tədbirləri tətbiq edilməlidir. Eyni zamanda, istehlakçıların hüquqlarının dövlət müdafiəsinin gücləndirilməsi, istehlak mallarının istehsalı, idxalı və ixracının, topdan və pərakəndə satışının həyata keçirilməsi zamanı normativ sənədlərin tələblərinə əməl edilməsini təmin etmək məqsədilə müntəzəm monitorinqlər aparılacaq və məsuliyyət tədbirləri tətbiq olunmalıdır.

Sahibkarlığın inkisafına yardım üçün dövlət büdcəsindən ayrılan güzəştli kreditlərin həcmi artırılmalı və regionlarda sahibkarların bu vəsaitlərə çıxış imkanlarının genişləndirilməsi təmin ediləcəkdir, kreditləsmənin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində fəaliyyət gücləndirilməlidir. Regionlarda sahibkarlığın inkisafına dövlətin maliyyə-kredit vasitəsilə təsiri xarici və yerli investorların xüsusi maraqlarının ölkənin ümummilli mənafeyi ilə uzlaşmasında mühüm rol oynayır. Qeyri-neft sektoru müəssisələrinin inkisafının stimullaşdırılması metodları

istehsalının ərazi üzrə yerləşdirilməsinin prioritet inkişaf istiqamətlərini, iqtisadiyyatda bas verən kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərini çevik şəkildə nəzərə almalıdır. Güzəştlər sistemi konkret şəraitdə istehsalın inkişafı sahəsində qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsinə xidmət etməlidir. O, əhalinin məsgulluğu probleminin həllinə, yığının artım tempinin yüksəlməsinə, istehsal strukturunun təkmilləşdirilməsinə, istehlak seylərinin istehsalının artırılmasına müsbət təsir göstərməlidir. Ölkədə qeyri-neft sahələrinin inkişafını stimullandıran əsas vasitələrdən biri məhsul və xidmətlərin qiymətlərinin tənzimlənməsidir. Hər şeydən öncə, dövlət sifariş qiymətləri və dövlət müəssisələrinin istehsal etdikləri məhsulların və infrastruktur obyektlərin göstərdiyi xidmətlərin qiymətləri nəzərdə tutulur. Fikrimizcə, dövlətin inhisarında olan enerji daşıyıcılarının və infrastruktur obyektlərin xidmətlərinin daxili qiymətlərinin beynəlxalq səviyyədən aşağı saxlanması hesabına istehsal xərclərinin azaldılması yerli məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artmasına və ixracına kömək edərdi.

Sahibkarlığın inkişafı istiqamətində dövlətin güzəştli kreditlərinin verilməsi davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu vasitəsi ilə güzəştli kreditlərin verilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla iqtisadiyyatın, o cümlədən regionların prioritet sahələrində investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə, regionların investisiya cəlb ediciliyinin artırılmasına və tarazlı inkişafına, müasir texnologiyaların tətbiqinə əsaslanan rəqabət qabiliyyətli layihələrin reallaşdırılmasına, əhalinin həssas qruplarının, o cümlədən məcburi köçkünlərin, əlillərin, gənclərin, qadınların və az təminatlı ailələrin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb olunmasına üstünlük verilməklə həyata keçirilir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində yaxından iştirak etməklə, sahibkarlara güzəştli kreditlərlə maliyyə dəstəyinin verilməsi, investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi sahəsində konkret sahələrin təşviqi, regionlarda və Bakı şəhərinin qəsəbələrində sahibkarlığın inkişafına həsr olunmuş işgüzar forumların keçirilməsi, sahibkarlara maarifləndirici treninqlərin təşkil edilməsi, sahibkarlığın informasiya təminatının gücləndirilməsi, müasir texnologiyaların

tətbiqini, rəqabət qabiliyyətli, xüsusilə ixrac yönümlü və idxalı əvəz edən məhsulların istehsalını və emalını nəzərdə tutan, eləcə də bu sahələrin inkişafını stimullaşdıran infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsi istiqamətində 2015-ci il ərzində də uğurlu fəaliyyətini davam etdirmişdir. Bununla yanaşı, fermerlərin kiçik həcmli güzəştli kreditlərə birbaşa çıxış imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə güzəştli kreditlərin verilməsində bank olmayan kredit təşkilatlarının, o cümlədən kredit ittifaqlarının rolunun artırılması, eləcə də yeni bank olmayan kredit təşkilatlarının yaradılmasının təşviq olunması, həmçinin Fondla əməkdaşlığa yeni bankların, bank olmayan kredit təşkilatlarının cəlb olunması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. Belə ki, 2015-ci il ərzində daha 2 bank, 13 bank olmayan kredit təşkilatı, o cümlədən 7 kredit ittifaqı Fondla əməkdaşlığa cəlb edilmişdir. Bununla da Fondla əməkdaşlıq edən müvəkkil kredit təşkilatlarının sayı 64-ə, o cümlədən bank olmayan kredit təşkilatlarının sayı 32-ə çatdırılmışdır. Bundan sonra da bank olmayan kredit təşkilatlarının, o cümlədən kredit ittifaqlarının Fondla əməkdaşlığa cəlb olunması istiqamətində tədbirlər davam etdiriləcəkdir. Regionlarda və Bakı şəhərinin qəsəbələrində sahibkarlığın inkişafını daha da stimullaşdırmaq məqsədi ilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən mütəmadi olaraq işgüzar forumlar həyata keçirilir. İşgüzar forumlar çərçivəsində sahibkarlara güzəştli kreditlərdən istifadə mexanizmi izah olunur, investisiya layihələrinin hazırlanmasına və təqdim olunmasına dair trening və tədbir keçirilən inzibati rayonun iqtisadi potensialına uyğun olaraq maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulan investisiya layihələrinin təqdimatı keçirilir, sahibkarlarla müvəkkil kredit təşkilatlarının səlahiyyətli nümayəndələrinin işgüzar münasibətlər qurması və kreditin alınması ilə bağlı məsələlər müzakirə edilir, sahibkarların təklifləri öyrənilir, eyni zamanda, respublikanın bütün şəhər və rayonları əhatə olmaqla iqtisadi potensial təhlil olunur, prioritet istiqamətlər müəyyənləşdirilir, prioritet sahələr üzrə hazırlanmış nümunəvi investisiya layihələri və güzəştli kreditlər sahibkarlara təqdim olunur. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən 2015-ci il ərzində regionlarda 39, Bakı şəhərinin qəsəbələrində 7 olmaqla 46 işgüzar forum keçirilmişdir. Forumlarda sahibkarlara güzəştli kreditlər təqdim edilmiş, 4070

sahibkara, o cümlədən regionlarda 3470, Bakı şəhərinin qəsəbələrində isə 600 sahibkara maarifləndirici treninqlər və nümunəvi investisiya layihələrinin təqdimatı keçirilmiş, müvəkkil kredit təşkilatlarının nümayəndələri və sahibkarlarla mövcud iqtisadi potensialdan daha səmərəli istifadə edilməsi məqsədi ilə müzakirələr aparılmış, tədbir keçirilmiş şəhər və rayonlar üzrə investisiya təkliflərinin qəbulu üçün kütləvi informasiya vasitələrində elanlar verilmişdir. Bu forumların əsas mahiyyəti regionların və Bakı şəhərinin qəsəbələrinin mövcud iqtisadi potensialının reallaşdırılması istiqamətində sahibkarlarla müzakirələrin aparılması, onların təkliflərinin öyrənilməsi, güzəştli kreditlərin verilməsi mexanizminin izah olunması, sahibkarlarla müvəkkil kredit təşkilatlarının səlahiyyətli nümayəndələrinin işgüzar münasibətlər qurması və kreditin alınması ilə bağlı məsələlərin müzakirə edilməsi, o cümlədən investisiya layihələrinin hazırlanması və təqdim olunmasına dair maarifləndirici treninqin keçirilməsi və sahibkarlara güzəştli kreditlərin təqdim olunmasıdır. Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, bu forumlar çərçivəsində sahibkarlarla görüşlərin keçirilməsi və müzakirələrin aparılması ilə yanaşı, həmin ərazilərdə potensial biznes imkanları, reallaşdırılması məqsədəuyğun olan layihələr də müəyyən edilir. Başqa sözlə, vətəndaşların sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb olunması, onların dövlətin güzəştli kreditləri hesabına biznes qurmağa təşviq edilərək real sahibkarlıq subyektləri, iş adamları üzə çıxarılır və Fond tərəfindən həmin layihələrin maliyyələşdirilməsi istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilir.

Sahibkarların maarifləndirilməsi istiqamətində müvafiq təşviqat işlərinin aparılması, xüsusi ilə respublikanın regionlarında və Bakı şəhərinin qəsəbələrində “Sahibkarlığın güzəştli kreditləşdirilməsi məsələləri”nə dair işgüzar forumlar çərçivəsində iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə hazırlanmış nümunəvi investisiya layihələrinin təqdimatının keçirilməsi və həmin nümunəvi layihələrin sahibkarlara təqdim olunması kreditlərin daha da səmərəli istifadəsinə stimül yaratmış, eyni zamanda, güzəştli kreditlərə olan tələbatın artmasına təsir göstərmişdir.

2015-ci ildə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vasitəsilə 5243 sahibkarlıq subyektinə 248.5 milyon manat dövlətin güzəştli kreditləri verilmiş və bu kreditlər

hesabına 12600-dək yeni iş yerinin yaradılması imkanı yaranmışdır. Güzəştli kreditlərin 85.6%-i aqrar sektorun, 14.4%-i müxtəlif sənaye və digər sahələrin inkişafına verilmişdir. Verilmiş kreditlərin 63.8%-i respublikanın regionlarının, 36.2%-i isə Bakı şəhərinin qəsəbələrinin payına düşür. 2015-ci ildə kiçik həcmli 5157 layihəyə 55.5 milyon manat güzəştli kredit verilmişdir. Bu kreditlər hesabına 8600-dən çox yeni iş yerinin yaradılması imkanı yaranmışdır. Fondun vasitəsilə müasir texnologiyaların tətbiqinə əsaslan iri layihələrin maliyyələşdirilməsi ilə yanaşı, kiçik həcmli layihələrin də güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi əsas məsələlərdən biridir. Əsasən əhəlinin həssas qruplarının, o cümlədən məcburi köçkün, əlil, gənc və qadın sahibkarların, eləcə də az təminatlı ailələrin kiçik həcmli kreditlərdən maksimum bəhrələnərək özlərinə biznes imkanları yaratmaları daim diqqət mərkəzində saxlanılır. Belə ki, 293 məcburi köçkün sahibkara 5.1 mln. manat, 762 qadın sahibkara 22.1 mln. manat, 1177 gənc sahibkara 68.4 mln. manat və 2 əlil sahibkara 60 min manat güzəştli kredit verilmişdir. Bu kreditlər hesabına müvafiq olaraq 366, 1707, 2571 və 6 yeni iş yerinin yaradılması imkanı yaranmışdır. Bu da 2015-ci il ərzində verilmiş ümumi kreditlərin 38.5%-ni, maliyyələşdirilmiş layihələrin sayının 42.6%-ni, yeni yaradılan iş yerlərinin sayının isə 36.9%-ni təşkil edir. 2015-ci ildə qadın sahibkarlara verilmiş güzəştli kreditlərin həcmi ötən illə müqayisədə 2.4 dəfə, gənclərdə isə 37.6% artmışdır.

Qeyd edək ki, bu sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün həm dövlətin, həm özəl sektorun, həm də beynəlxalq donor təşkilatlarının imkanlarından istifadə etmək mümkündür. İri həcmdə kapital qoyulması tələb edən yol təsərrüfatı, su, qaz, enerji sistemlərinin inkişafı üçün ilkin kapitalın ya dövlət tərəfindən və ya daha yaxşı halda digər maraqlı tərəflərin (daxili və xarici is adamlarının) investisiya qoyulması əsasında həyata keçirilməsi zəruridir. Hazırda iri həcmli investisiya tələb edən sahələrin dövlət tərəfindən inkişaf etdirilməsi vacibdir. Bu başqa sahələrin özəl sektor və donor təşkilatlar tərəfindən inkişafını sərtləndirə bilər. Azərbaycan hökuməti özəl sahibkarlıq subyektləri ilə əməkdaşlıq əsasında qeyri-neft sektorunda iri şirkətlərin yaradılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirməlidir. Hazırkı dövrdə özəl sektorun iqtisadi, maliyyə, təşkilati və texniki imkanları iri

sirkətlərin yaradılması imkanlarını məhdudlaşdırır. Dövlətin maliyyə imkanları və səfərbəredici rolu belə sirkətlərin yaradılmasını və inkişafını sürətləndirə bilər. Belə sirkətlərin yaradılması nisbətən uzun müddət və iri investisiya qoyuluşları tələb edir. Belə investisiya iri sirkətin yaradılması üçün istehsal obyektlərinin yaradılması ilə yanaşı, satış kanallarının formalaşdırılması, ixtisaslı kadrların hazırlanması və s. məsələləri də əhatə etməlidir. Beləliklə, yuxarıda qeyd edilənlər onu göstərir ki, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Fikrimizcə, neft gəlirləri hesabına dayanıqlı iqtisadi artımı təmin edən rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın formalaşdırılması dövlət və özəl sektorun imkanlarının səfərbər edilməsindən, xarici və daxili amillərdən səmərəli istifadə olunmasından asılı olacaqdır. Bununla yanaşı, qeyri-neft sektorunda inkişaf prioritetlərinin düzgün müəyyən edilməsi iqtisadi siyasətin işlənməsinin ən vacib mərhələlərindən biridir. Belə ki, bir çox ölkələrdə milli iqtisadiyyatın strukturunun dəyişdirilməsi üzrə həyata keçirilmiş tədbirlərin uğursuzluqla nəticələnmişdir. Buna görə də, qeyri-neft sektorunda prioritet sahələrin müəyyən edilməsi zamanı onların inkişafının təmin olunmasının zəruri və kafi şərtləri dəqiq müəyyən edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, maşınqayırma sənayesinin inkişafının sürətləndirilməsi, istehsal olunan məhsulların xarici bazarlara çıxarılmasının və rəqabətədavamlılığının təmin edilməsi çox vacibdir. Maşınqayırma sənayesinin prioritet inkişaf istiqamətlərinin təmin edilməsi üçün bir çox kompleks tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- maşınqayırma müəssisələrində yeni texnoloji bazaya keçilməsi;
- maşınqayırma müəssisələrində müasir sertifikatlaşdırma və standartlaşdırma qaydalarının tətbiq edilməsi;
- müəssisələrdə marketinq xidmətinin inkişaf etdirilməsi;
- istehsalın diversifikasiyasının təşkilinin genişləndirilməsi;
- maşınqayırma müəssisələrinin özəlləşdirilməsinin başa çatdırılması;
- daxili bazarın xarici inhisarın ekspansiyasından qorunması və maşınqayırma məhsullarının ixracının dəstəklənməsi;

- xarici texnologiyaların transferində yerli istehsalçıların maraqlarının təmin edilməsi;
- təcrübi-konstruktor işləmələrinin birbaşa maliyyələşdirilməsi və onlardan istifadə hüququnun istehsalçıya verilməsi;
- müasir texnoloji durumun tələbləri səviyyəsində elmi, mühəndis-texniki və ixtisaslı fəhlə kadrları hazırlığının həyata keçirilməsi;
- elmi-texniki potensialdan istifadə əmsalının yüksəldilməsi.

Maşınqayırma sənayesinin prioritet inkişafının sürətləndirilməsi üçün müəssisələrin mövcud texniki potensialının yeniləşdirilməsi, mütərəqqi texnologiyaların tətbiq edilməsi, beynəlxalq standartlara keçilməsi, bu sahədə elmi-texniki potensialdan istifadənin səmərəliliyinin artırılması vacibdir. Maşınqayırmanın yeni texnologiya əsasında inkişafının təmin edilməsi bütövlükdə ölkədə sənayenin inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Son 10 il ərzində də ixracın tənzimlənməsi, ixrac əməliyyatlarının qaydalarının təkmilləşdirilməsi, ixrac nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması üzrə Qanun və Prezident Fərmanları verilmişdir. "İxrac nəzarəti haqqında" Qanunun tətbiqi ixrac əməliyyatlarının sadələşdirilməsi, ixracın səmərəliliyinin artırılması proseslərini gücləndirmişdir.

Ölkə Prezidentinin Fərmanı ilə AR-da idxal ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində əlavə tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi təmin olunmuşdur. İxrac əməliyyatlarının sadələşdirilməsi, ixracın effektivliyinin artırılması, ixracın stimullaşdırılması, xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının ixrac əməliyyatlarını genişləndirməyə həvəsləndirilməsi, bu sahədə yerli və xarici investorların fəallığının artırılması məqsədilə, "AR-da xarici ticarətin daha da liberallasdırılması haqqında AR Prezidentinin 1997-ci il 24 iyun tarixli 609 –li Fərmanı ilə təsdiq olunmuş" Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi Qaydaları"na bir sıra dəyişikliklər və əlavələr edilmişdir.

Biz əvvəllərdə qeyd etmişdik ki, ölkənin iqtisadi siyasətində son illərdə qeyrineft məhsullarının ixracının stimullaşdırılmasına dövlət dəstəyi

gücləndirilmiş, sistemli yanasma prioritet kimi qəbul olunmuş və bir sıra tənzimləyici, stimullasdırıcı tədbirlər müəyyənəndirilmiş, icra edilmiş və ya icra olunmaqdadır. AR Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 08 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş "2011-2013-cü illər üçün qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullasdırılmasına dair tədbirlər Planı"nda əsasən aşağıdakıların həyata keçirilməsi yer almışdır:

- Xarici ticarət fəaliyyəti sahəsində daha əlverişli şəraitin yaradılması, bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi
- Gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və ixrac prosedurlarının sadələşdirilməsi, müvafiq normativ hüquqi aktlara əlavə və dəyişikliklərin hazırlanması;
- "Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təsviqi Fondu"nın (AZPROMO) fəaliyyətinin qabaqcıl beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsi;
- İxrac məqsədilə məhsulların istehsalının kreditləndirilməsi üzrə mexanizmlərin hazırlanması;
- Məhsul və xidmətlərin ixracının sığortalanması mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- Potensial ixrac bazarı ölkələrində Azərbaycan ticarət evlərinin yaradılması;
- Qeyri-neft məhsullarını ixrac edən sahibkarlıq subyektləri və onların istehsal etdiyi məhsullar, digər mühüm ixrac elementlərini özündə birləşdirən məlumatlandırma sisteminin formalasdırılması və s .

Bu sənədə daxil olmuş bir sıra mühüm tədbirlərin icrası baş tutmuşdur. Nəticə etibarilə ,qeyri neft ixracının stimullasdırılması və təkmilləşdirilməsi prosesləri davam etdirilmiş, sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi məqsədilə qanunvericilik bazası yenilənmişdir. Bunlarla bərabər, Tədbirlər planında bir sıra strateji vəzifələrin icrasına baslamaq mümkün olmamışdır. Bunlara sənaye klasterlərinin və azad zonaların yaradılmasını misal göstərmək olar. Hazırda bir neçə sənaye texnoparkları fəaliyyət göstərirlər, amma bu texnoparklar azad zona statusu elementlərinə malik olsalar da (məsələn, mənfəət

vergisindən azad, digər göstərislər və s.), tam mənada azad zona meyarlarına cavab vermirlər. İxracatçılara dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və onların beynəlxalq bazarlarda ixrac əməliyyatlarına stimullaşdırılması üçün "AZPROMO" tərəfindən "İxracatçılar üçün təlimat kitabı" hazırlanmışdır. Burada marketing əməliyyatlarının düzgün planlaşdırılması, marketingin əsas prinsipləri, beynəlxalq marketingin mahiyyəti, regional imkanlar və perspektivlər, mövcud bazar və yeni bazar strategiyaları, marketing strategiyası və SWOT təhlili, xarici amillər, xarici bazarlara giriş formaları və sairələr barədə mühüm tövsiyələr və təlimatlar verilmişdir.

Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılmasında sənaye sektorunun ixrac potensialının gücləndirilməsi ilə bağlı tənzimləyici qanunvericilik bazasının, müxtəlif təkmilləşdirmə mexanizmlərinin də əhəmiyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu sektorun rəqabətqabiliyyətli məhsulları dünyanın əmtəə bazarlarında öz mövqeyini gücləndirə bilərsə, mənsub olduğu ölkənin ixrac potensialının əsaslı şəkildə artımına gətirib çıxara bilər.

2013-2014-cü ilərzində ölkə başçısı tərəfindən Azərbaycanda metallurgiya kompleksinin inkişafı, sahənin modernizasiyası, idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi və nəticədə istehsal ixrac potensialının yüksəldilməsinə gətirib çıxaracaq tənzimləmələri, hüquqi bazanın gücləndirilməsi tədbirləri üzrə iki Sərəncamı verilmişdir. 2013-ci ildə "Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksi" Qapalı Səhmdər Cəmiyyətinin yaradılmış və nizamnamə kapitalı müəyyənləşmişdir.

Ölkə başçısı neft-kimya sənayesində idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi haqqında 2 aprel 2010-cu il tarixli Sərəncamı verilmişdir. Həmin Sərəncamla "Azərkimya" Dövlət Sirkəti Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Sirkətinin tabeliyinə verilmiş və Sirkətin təşkilati hüquqi formasının qanunvericiliyə uyğunlaşdırılması tapşırılmışdır.

Bakı şəhərində Balaxanı Sənaye Parkının yaradılması haqqında AR Prezidentinin Sərəncamı vacib tənzimləmə tədbirlərinin genişləndirilməsinin

təzahürü kimi çıxış edir. Sərəncamda istehsal və emal sahələrinin təşkili, müasir texnologiyalar əsasında sənaye məhsulları çeşidinin artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycanda yeni və yüksək ixrac yönümlü iqtisadiyyat sahəsi olan kosmik sənayesinin yaradılması və inkişafının sürətləndirilməsi tədbirləri diqqət çəkir. Bu sahənin ölkənin qeyri-neft ixracı potensialına verə biləcəyi töhfələr yüz milyonlarla və yaxın perspektivdə daha böyük məbləğdə gəlirlə proqnozlaşdırılır. Sahə üzrə qəbul edilmiş Dövlət Proqramının əsas məqsədi respublikada kosmik sənayenin yaradılması və inkişaf etdirilməsi, bir çox digər strateji məqsədlərlə bərabər, kosmik sənayenin inkişafının təmin edilməsi, yerli istehsalın stimullaşdırılması və onun ixrac potensialının dəstəklənməsidir.

2014-cü ilin ölkədə “Sənaye ili” elan edilməsi sənayeləşmə siyasəti mexanizmlərinin müasir tələblər səviyyəsində tənzimlənməsinə və təkmilləşdirilməsinə güclü təkan vermişdir. Prezident Fərmanında bildirilir ki, hazırkı mərhələdə müasir çağırışlar və yeni təsəbbüslər nəzərə alınmaqla sənayenin modernləşdirilməsi və qeyri-neft sənayesinin saxələndirilməsi məqsədilə bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən təbii və iqtisadi resursların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi, ənənəvi sənaye sahələri ilə yanaşı, yeni prioritet istehsal sahələrinin, sənaye parklarının yaradılması, regionlarda sənaye potensialının gücləndirilməsi, sənayenin innovasiyalar əsasında inkişafını təmin edəcək imkanların formalasdırılması zəruridir. Bu strateji vəzifələrin reallaşdırılması təqdirində, birbaşa və dolaylı olaraq, ölkədə ixrac potensialının gücləndirilməsi və daha da mükəmməl tənzimlənməsi məqsədi ilə əlverişli şəraitin yaradılması perspektivləri artır.

3.2. Ölkənin qeyri –neft sahələrində istehsalın səmərəliliyinin artırılması

Qloballaşan dünyada iqtisadi sistemlər müxtəlif iqtisadiyyatlara əsaslanır. Bu isə öz növbəsində iqtisadi proseslərin həm bazar, həm də dövlət tənzimlənməsinə istinad edir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi bazar mexanizmini qarşılıqlı şəkildə tamamlayır. Dövlət tənzimlənməsi mexanizminin qarşısında duran mühüm problemlərdən biri iqtisadi və sosial sabitliyin təmin edilməsidir. Milli iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun inkişafının tənzimlənmə mexanizmi dövlətin təsərrüfat subyektlərinin investisiya siyasətinə təsiretmə vasitə və metodlarının məcmusunu əks edir ki, bu vasitə və metodları da sərti olaraq makroiqtisadi, mikroiqtisadi və institusional qruplara bölmək olar. Belə ki, milli iqtisadiyyatda hər hansı sahənin üstün inkişafına nail olmaq üçün bu sahəyə investisiya qoyuluşları yönəldilməlidir. Dövlət investisiyanın qeyri-neft sənayesinə axınını təmin etmək üçün müəyyən tədbirlər planı icra oluna bilər :

- Xərclərin müəyyən hissəsinin kompensasiya edilməsi. Bu, gömrük və vergi güzəştlərinin tətbiq olunmasını, dövlət subsidiyalarının verilməsini və s. nəzərdə tutur;
- Yarana bilən risklərin müəyyən hissəsinin kompensasiya edilməsi. Bu, investisiya qoyuluşları üçün cəlb edilən kreditlərə zəmanətlərin verilməsi, qoyulan investisiyaların sığortalanması və s. nəzərdə tutur;
- bu sahələrə investisiya qoyuluşlarının güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi. Bu, həyata keçirilən investisiyaların bir hissəsinin dövlət tərəfindən kompensasiya edilməsini, investisiyanın maliyyələşdirilməsi üçün güzəştli şərtlərlə kreditlərin verilməsini, investisiyanın maliyyələşdirilməsi üçün cəlb edilən kreditlərin % dərəcəsinin bir hissəsinin dövlət tərəfindən kompensasiya edilməsini və s. nəzərdə tutur;
- prioritet sahələrin inkişafı məqsədilə zəruri infrastruktur sahələrin, biznes infrastrukturunun yaradılması. Bu xüsusi sənaye zonalarının, biznes inkubatorlarının, aqroparkların, texnoparkların və s. yaradılmasını tələb edir.

2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən “Neftçala Sənaye Məhəlləsinin”, “Qaradağ Sənaye Parkının”, “Mingəçevir Sənaye Parkı”nın yaradılması haqqında sərəncamlar və “Mingəçevir Yüksək Texnologiyalar Parkı” yaradılması ilə bağlı fərman imzalanmışdır. Hazırda Neftçala Sənaye Məhəlləsində geniş infrastruktur şəbəkəsinin yaradılması işləri aparılır. Neftçala Sənaye Məhəlləsinin səmərəli fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı məsləhətçilərin cəlb edilməsi məqsədilə Dünya Bankının Bakı ofisi ilə müzakirələr aparılmış və müvafiq ekspertlərin ölkəmizə səfəri ilə bağlı razılıq əldə edilmişdir. O cümlədən balıq yeminin istehsalı layihəsini həyata keçirən “Kəhf” MMC və nasos, avtomobil qoşquları və inkubatorlar istehsalı layihəsini həyata keçirəcək “Bakı Neftqazmədən Avadanlıqları Zavodu” QSC-yə qeydiyyat şəhadətnamələri təqdim olunmuşdur. Eyni zamanda, ölkəmizin digər regionlarında da sənaye məhəllələrinin yaradılması ilə bağlı müvafiq işlərin görülməsi davam etdirilir. 2015-ci il ərzində Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının fəaliyyətinin təşkili, infrastrukturunun qurulması, təşviqi və investorların cəlb olunması, eləcə də Mingəçevir və Qaradağ sənaye parklarının fəaliyyətinin təşkili istiqamətində “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC-nin qarşısına qoyulmuş məqsədlərə nail olunması üçün zəruri işlər görülmüş və qeyd edilən bütün istiqamətlər üzrə hesabat dövrü ərzində irəliləyişlər əldə edilmişdir. 2014-cü ildən başlanmış işlərin nəticəsi olaraq Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının fəaliyyəti üçün ayrılmış əlavə 94.13 hektar, 25.48 hektar və 8.35 hektar (ümumilikdə 127.96 hektar) torpaq sahələri üzrə müvafiq çıxarışlar Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi yanında Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestri Xidməti tərəfindən “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC-yə təqdim edilmiş, bununla da Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının ümumi ərazisi 295.62 hektar təşkil etmişdir. 2015-ci il ərzində Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının 167.66 hektar ərazisində xarici su və kanalizasiya, ərazidaxili məişət tullantı suyu, yağış suyu şəbəkəsinin, yanğına qarşı su xəttinin, içməli və texniki su xətlərinin tikinti-quraşdırma işləri tamamlanmışdır. 110/35/6 kvluq yarımstansiyanın tikinti işlərinə başlanılmış, ərazidə tikintisi aparılan kimyəvi tullantı su xəttinin və yeraltı texniki qalereyanın inşaat işləri 95%, əsas giriş yolunun tikinti-quraşdırma işləri 30%, daxili avtomobil

yolları 12.43%, Peşə Tədris Mərkəzinin inşaat işləri 34.32%, xarici elektrik verilişi xətlərinin inşaat işləri 95%, ərazidaxili elektrik xətlərinin tikinti-quraşdırma işləri 1.36%, yeni ayrılmış 127.96 hektar ərazidə söküntü və düzənlənmə işləri 29% yerinə yetirilmişdir. 2015-ci il ərzində Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının təşviqi və investorların cəlb edilməsi, təbliğat-təşviqat işlərinin aparılması istiqamətində işlər davam etdirilmiş, müxtəlif yerli və beynəlxalq səviyyəli tədbirlərdə “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC-nin nümayəndələrinin iştirakı təmin edilmiş, Sumqayıt Kimya Sənaye Parkına yeni investisiyaların və texnologiyaların cəlb edilməsi məqsədilə, Çin, Çexiya, Fransa, Türkiyə, İran, İtaliya, Səudiyyə Ərəbistanı və Pakistan kimi ölkələrin sənaye parkları, orada fəaliyyət göstərən iri kimya şirkətləri araşdırılmış, həmin ölkələrin, eləcə də ABŞ, Yaponiya, Almaniya, Avstriyanın müxtəlif təşkilatları, şirkətləri və nümayəndələri ilə görüşlər keçirilmişdir. 2015-ci il ərzində Azərbaycanın “Nobel Oil”, “Çinar-Servis”, “Aqropark”, “AzMetKim”, Decot Capital”, “Azeri Cross Bridge Commerce”, “Akkord”, “Mehri Şimi Səbəlan”, “Synergy”, “AysMed” və “AzərFarm”, Yaponiyanın “JGC” və “Bio Cell Corporation”, İsveçrənin “Clariant”, “Bryanston CIS” və “Sika”, Kanadanın “Gama Construction”, Almaniyanın “Waldner Laboreinrichtungen”, “Strada”, “Burckhardt Compression”, “Textima” və “Ontec”, Amerika Birləşmiş Ştatlarının “CyberNet Communications”, “SWeNT”, “Monsanto”, “Honeywell” və “Dow Chemicals”, Türkiyənin “Germont”, Xorvatiyanın “Clima Oprema”, İtaliyanın “Teknomeed Srl”, “Process Engineering S.R.L”, “Maire Technimont”, “Gruppo Dimensione” və “Bella Giovanni Shipping and Trading S.R.L”, Fransanın “Alstom” və “Air Liquide”, Rusiyanın “Verso-M”, “Bergauf”, “SVEL”, “Penetron”, “Tizol”, “UralNeftServis”, “Stok-Metal”, “Citta Di Lugano” və “Baxter”, Çinin “Shenyang Brilliant Elevator Group. Co. LTD”, “Jianshe”, “Yantai Group” və “TCC”, İran İslam Respublikasının “Tavana Pipelines Eng. Co. LTD”, “EPC Group” və “İranPash”, Belarusun “MİZ Medbelros” və “Erid Qrou Prodakşn”, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin “Fosroc” və “Syscon” kimi yerli və xarici potensial investorlarla görüşlər keçirilərək təqdim olunan investisiya təkliflərinə baxılmış və qiymətləndirilmişdir.

Qiymətləndirmənin nəticəsi olaraq, fibro sement (lifli sement) materialdan müxtəlif rəngli müasir tipli dam örtükləri və fasad üçün düz lövhələr istehsal edəcək və illik istehsal gücü 6 mln. m² olacaq “Azerbaijan Fibro Cement” MMC-yə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının rezidenti statusu verilmiş və beləliklə, Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının rezidentlərinin sayı 4-ə çatdırılmışdır.

2015-ci il ərzində Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində sənaye parklarının rezidentləri üçün nəzərdə tutulmuş vergi güzəştlərinin və azadolmaların tətbiqi istiqamətində müvafiq tədbirlər görülmüş, rezidentlərin müraciəti əsasında idxal edilən mallara dair təsdiqedicə sənədlər qanunvericiliyə uyğun hazırlanaraq təqdim edilmişdir. Hesabat dövrü ərzində Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının təşviqi və park haqqında məlumatların geniş auditoriyaya çatdırılması məqsədilə bir sıra yerli və xarici mətbuat orqanlarında məqalələr, press-relizlər, bildiriş xarakterli xəbərlər, o cümlədən “The Business Year” və “The Oil and Gas Year” jurnallarında “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC-nin direktorunun müsaibələri dərc edilmiş və Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının reklam bannerləri yerləşdirilmiş, müxtəlif yerli televiziyalarda Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı haqqında sujetlər verilmişdir. Hesabat dövründə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Mingəçevir Sənaye Parkının yaradılması haqqında” Sərəncamı ilə Mingəçevir şəhərində Mingəçevir Sənaye Parkı yaradılmışdır. Sərəncama əsasən, Mingəçevir Sənaye Parkının fəaliyyətinin təşkili, idarə olunması və inkişafı ilə bağlı tədbirlər “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC tərəfindən həyata keçirilir. Eyni zamanda, Sərəncamla Mingəçevir Sənaye Parkının fəaliyyəti üçün “Mingəçevir-Toxucu” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin 14.8 hektar torpaq sahəsinin icarə hüququ ilə “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC-nin daimi istifadəsinə ayrılması müəyyən edilmişdir. 2015-ci il ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Qaradağ Sənaye Parkının yaradılması haqqında” 2015-ci il 3 iyun tarixli Sərəncamına əsasən, daha bir sənaye parkı - Bakı şəhərinin Qaradağ rayonu ərazisində Qaradağ Sənaye Parkı yaradılmışdır. Sərəncama əsasən, Qaradağ Sənaye Parkının fəaliyyətinin təşkili, idarə olunması və inkişafı ilə bağlı tədbirlər İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin tabeliyində yaradılmış “Sumqayıt Kimya

Sənaye Parkı” MMC tərəfindən həyata keçirilir. Eyni zamanda, Sərəncamla Qaradağ Sənaye Parkının fəaliyyəti üçün Bakı şəhərinin Qaradağ rayonu ərazisində Bakı-Astara magistral yolunun 25-ci kilometrində yerləşən, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin daimi istifadəsində olan 72 hektar torpaq sahəsinin icarəyə vermək hüququ ilə “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC-nin daimi istifadəsinə verilməsinin təmin olunması nəzərdə tutulmuşdur. Qaradağ Sənaye Parkının yaradılmasından keçən dövr ərzində edilmiş müraciətin qiymətləndirilməsi nəticəsində “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC-nin 26 avqust 2015-ci il tarixli, 002/2015 nömrəli Qərarı ilə müxtəlif təyinatlı gəmilərin (təchizat, yük, yedək, kran sənişin gəmilərinin, tankerlərinin, xüsusi ixtisaslaşdırılmış gəmilərin) tikintisini və təmirini, eləcə də ümumi dəniz və ofşor mühəndislik işlərini həyata keçirən “Bakı Gəmiqayırma Zavodu” MMC-yə Qaradağ Sənaye Parkının rezidenti statusu verilmişdir. Hesabat dövrü ərzində “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının azərbaycan, ingilis və rus dillərində təbliğat və təşviqat xarakterli promo materialları (broşürlər, jurnallar, disklər) hazırlanmış, müəssisənin rəsmi internet sahifəsi (www.scip.az) mütəmadi yenilənmiş, kütləvi informasiya vasitələrindən müəssisəyə daxil olmuş sorğular müvafiq qaydada cavablandırılmış, Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının sosial şəbəkələrdə təbliğat və təşviqat işi aparılmış, müxtəlif sosial və media aksiyaların həyata keçirilməsi istiqamətində işlər davam etdirilmişdir. Eyni zamanda, “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı” MMC-də xidmətlərin elektron təşkili, hüquqi və fiziki şəxslərin sənaye parkının rezidenti kimi qeydiyyatdan keçmək üçün etdiyi müraciətlərin, həmçinin Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının rezidentlərinin müraciətlərinin Vahid Pəncərə prinsipi əsasında elektron qaydada həyata keçirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə elektron sistemin yaradılması istiqamətində işlər davam etdirilmiş, sözügedən elektron sistemin www.e-gov.az elektron portalına integrasiya edilməsi istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirilmiş və hazırda bu istiqamətdə işlər davam etdirilir.

Metallurgiya və hazır metal məmulatları istehsalı ilə əlaqədar olaraq 2015-ci ildə Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksi Qapalı Səhmdar Cəmiyyətində dəmir

filizi hasilatından polad istehsalına qədər bütün istehsal prosesini əhatə edən layihə tikinti işlərinin aparılması üçün layihə üzrə texniki tapşırıqların, texnoloji rəqlamentin, ilkin layihələndirmə hazırlıq işlərinin görülməsi ilə əlaqədar “Uralmexanobr”, “MakKenzi”, “HATCH” və s. şirkətləri ilə görüşlər keçirilmiş, müzakirələr aparılmışdır. Dağ-mədən avadanlıqlarının, dəmir filizinin saflaşdırılması üçün texnoloji avadanlıqların alınması, qurulması istiqamətində “BELAZ-HOLDİNG”, “Elektrostal”, “İridium Motors” kimi şirkətlərlə işçi görüşlər keçirilmiş, müvafiq razılaşmalar əldə olunmuşdur. “Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksi” QSC-nin struktur vahidi olan “Daşkəsən Filizsaflaşdırma” ASC-nin yenidən qurulması və istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə işlər davam etdirilir

Tikinti sənayesində daxili tələbatı ödəyən sement istehsal gücləri yaradılmışdır. İlin sonunda “Akkord Steel Construction” MMC-nin müasir texnologiyalarla təchiz edilən Xırdalan Metal Konstruksiyalar Zavodu tikilib istifadəyə verilmişdir Azərbaycanda ənənəvi olmayan istehsal sahələri qurulur. Nümunə üçün Goranboyda gips-karton, Hacıqabulda seramik plitələr istehsalı zavodu ilə yanaşı Naxçıvanda inşa olunan gips, gips lövhələr, əhəng məsaməli beton istehsalı zavodunu qeyd etmək olar. 2015-ci ildə “Ucar Aqro” MMC-nin quşçuluq sənaye kompleksi, Sumqayıt şəhərində beton məmulatı zavodu və “Alyans Tekstil” tikiş fabriki açılıb istifadəyə verilmişdir. Sənaye müəssisələrinə informasiya dəstəyinin göstərilməsi məqsədilə www.senaye.gov.az və www.cvbank.az internet portalları istifadəyə verilmişdir. Qeyd olunan www.senaye.gov.az internet portalında iqtisadi və sənaye göstəricilərindən ibarət Statistik məlumat bazası, dövlət müəssisələri tərəfindən sifariş edilən sənaye məhsullarının siyahısından ibarət Məlumat bazası, eyni zamanda, Azərbaycanın və dünyanın sənaye sektorlarının təhlillərindən ibarət Araşdırmalar bölmələri fəaliyyət göstərir .Dövlət qeyri-neft sektorunun inkisafına birbasa və dolayı yolla təsir göstərir.

Təsərrüfat subyektlərində əsas kapitalın yeniləşdirilməsi üçün əsas maliyyə mənbələrindən biri amortizasiya fondudur. Amortizasiya ayırmaları köhnəlmə

dərəcəsiindən asılı olaraq əsas kapitalın dəyərindən yaradılan məhsul üzərinə keçən hissədir. Amortizasiya ayırmaları məhsulun maya dəyərinə daxil edilir və bundan vergi tutulmur. Buna görə də, dövlət amortizasiya normalarının həddini və hesablanma qaydalarını müəyyən etməklə müəssisənin xüsusi vəsaitlərinin həcminə təsir göstərir. Belə ki, müəssisənin xüsusi vəsaitləri əsasən mənfəət və amortizasiya ayırmaları hesabına yaranır. Belə halda, vergiyə cəlb olunmayan amortizasiya ayırmalarının artımına imkan verməklə, vergiyə cəlb olunan mənfəətin həcmiinin azaldılmasına nail olmaq mümkündür. Bu baxımdan, təsərrüfat subyektlərində sürətli amortizasiyanın tətbiqi onların investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsinə gətirib çıxarır. Sürətli amortizasiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, amortizasiya ayırmaları əsas kapitalın fiziki köhnəlməsinə nisbətən daha tez zaman ərzində məhsulun maya dəyərinə daxil edilir. Yəni dövlət amortizasiya normalarını və amortizasiya ayırmalarının hesablanma qaydalarının dəyişməklə, müəssisənin vergidən azad olunan pul axınlarının həcminə təsir etməklə iqtisadi səmərəliliyin artımını müəyyən edən xalis pul axınlarının cari dəyərini yüksəltmək mümkün olur. Beləliklə, dövlət vergilər vasitəsilə firmaların amortizasiya fondunun və bölüşdürülməyən mənfəətinin həcminə təsir göstərməklə bu sahədə investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin artırılmasını təmin edir. Qeyri-neft sektorunun inkişafının stimullaşdırılması yollarında biri də bu sahədə investisiya qoyuluşlarının dövlət təminat sisteminin formalasdırılması ilə əlaqədardır. 2014 –ci ildə kənd təsərrüfatının ÜDM-un faktiki qiymətlərlə dəyəri 5,2 milyard manat təşkil edib , o cümlədən heyvandarlıq məhsulları istehsalı 2,8 milyard manat olub ki, bu da keçən illə müqaisədə 3 % artım deməkdir. Son əlli ildə havaların əlverişsiz keçməsi və görünməmiş quraqlıq səbəbindən bitkiçilik məhsullarının istehsalı üzrə artım müşahidə edilməyib: “Ölkənin kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixracının əsasını təşkil edən meyvə-tərəvəz məhsullarının ixrac həcmi qonşu ölkələrdə monetar sahədə baş verən bəzi hadisələrə baxmayaraq, 291 milyon ABŞ dolları və ya əvvəlki ilə nisbətən 16,1 % çox olub. İdxal olunan meyvə-tərəvəz məhsullarının həcmi 25,2 milyon ABŞ dolları və ya əvvəlki ilin həmin dövrü ilə

müqaisədə 13,5 % az olub, o cümlədən natural ifadədə meyvə idxalının həcmi 32,7 %, bostan və tərəvəz məhsullarının idxalının həcmi 47,3 % azalıb. Yuxarıda qeyd olunanlar ərzaq məhsullarına olan daxili bazar tələbatının ödənilməsində yerli istehsalın rolunun əvvəlki ilə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə artdığını göstərir”.

Son illərdə əksər kənd təsərrüfatı məhsulunun istehsal həcmi artım tempi, ölkədə kənd əhalisinin sayının artım tempini dəfələrlə üstələyib. Bu müddət ərzində bitkiçilikdə istehsalın artım tempi əlavə əkin sahələrinin dövriyyəyə cəlb edilməsi tempindən yüksək olub, mal-qaranın baş sayı 21 % artdığı halda, ət istehsalında 46,4 %, süd istehsalında 53 % artım əldə edilib. Ötən il ölkə başçısının göstərişi ilə kənd təsərrüfatı texnikasının dəyərinin 40 %inin dövlət tərəfindən qarşılanmasına və satılmış texnika ilə bağlı yaranmış borcların eyni hissəsinin dövlət hesabına silinməsinə, habelə güzəştə satılan mineral gübrələrin həcmi hər hektar üzrə 50 manatdan 80 manata qədər artırılmasına və eləcə də bu mineral gübrələrin satış qiymətinə tətbiq edilən güzəştin həcmi 50 %dən 70 %ə yüksəldilməsinə qərar verilib. Bütün bunlar isə kənd təsərrüfatına göstərilən sistemli dövlət qayğısının əhəmiyyətli dərəcədə artması ilə bərabər, hətta dünyada belə güzəştlərin azaldığı bir zamanda Azərbaycan iqtisadiyyatının nə dərəcədə dayanıqlı olduğunu bir daha göstərir.

Əkin sahələrinin strukturunun dəyişməsi bitkiçilik məhsullarının istehsalının strukturunda əhəmiyyətli şəkildə dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Son illərdə kənd təsərrüfatı sahəsində iqtisadi fəallığın yüksəldilməsi və istehsal həcmi artırılması istiqamətində əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, “1999-2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında aqrar islahatların dərinləşdirilməsi və kənd təsərrüfatında sahibkarlığın inkişafına kömək göstərilməsinə dair Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında 2002-2006-cı illərdə aqrar bölmənin inkişafına dair Proqram” qəbul olunmuşdur. Hazırda “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” həyata keçirilməkdədir. Bundan əlavə, bitkiçilik məhsulları istehsalı mövcud olan tam potensialdan istifadəni məhdudlaşdıran başlıca amillərə yüksək məhsuldar toxum növlərinin çatışmazlığı, bitki mühafizə vasitələrinin,

kimyəvi maddələrin çatışmaması, təsərrüfatdaxili suvarma şəbəkələrin texniki vəziyyətinin aşağı olması, suyun çatışmaması, torpaqların sorlanması, münbitliyinin aşağı düşməsi və eroziyaya uğraması, emal sənayesinin inkişaf səviyyəsinin aşağı olması ilə əlaqədardır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Son illərə nəzər salsaq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki , ümumi daxili məhsulun struktrunda qeyri- neft sektorunun payı mühüm dərəcədə artmışdır. Buna baxmayaraq bu sektroun inkişafını əsaslı sürətləndirmək lazımdır. Qeyri-neft sektorunda xüsusilə kənd təsərrüfatı istehsalını artırmaq üçün dövlət tərəfindən stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Statistik göstəricilərə baxsaq kənd təsərrüfatı istehsalını ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi 2015 ci ildə 6.2 % təşkil etmişdir . Bu əvvəlki illərlə müqayisədə artım kimi xarakterizə oluna bilər. Digər tərəfdən dövlətin qarşısında duran əsas vəziflərdən biri ixrac potensialın artırılması perspektivlərinin müəyyən olunması ,iqtisadiyyatın diversifikasiyası və qeyri-neft sektorunun inkişafının tənzimlənmə mexanizminə müntəzəm olaraq nəzarət olunmasıdır. Qeyri-neft sektorunun inkişafının müvcüd vəziyyətinin kompleks tədqiqi əsasında bəzi nəticə və təkliflər irəli sürülmüşdür :

- Dövlət siyasətinin əsas istiqaməti kimi qeyri-neft sektorunda istehsalın səmərəliliyinin artırılması
- Milli iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılmasının perspektiv istiqamətlərinin müəyyən olunması
- Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının nəzəri aspektlərinin öyrənilməsi
- Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf dinamikasının öyrənilməsi
- İxrac potensialının artırılmasının dövlət tərəfindən tənzimləmə mexanizminin nəzəri metodoloji əsasları
- Ölkənin qeyri–neft sahələrində istehsalın səmərəliliyinin artırılması
- Ölkə iqtisadiyyatında diversifikasiya və onun qeyri –neft sektorunun inkişafına təsiri
- Qeyri –neft sektorunda ixrac potensialının artırılmasında rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkili

Qeyri-neft sektorunda istehsalın səmərəliliyinin artırılması üçün infrastruktur sahələri inkişaf etməlidir . İnfrastruktur sahələrini inkişafı ölkədə maddi ,maliyyə

və informasiya axınlarının sürətlənməsinə səbəb olacaq milli iqtisadiyyatın o cümlədən qeyri-neft sahələrinin rəqabət qabiliyyəti artacaqdır. Nəticə etibarilə , nəqliyyatın , rabitənin , anbar təsərrüfatının inkişafı kənd təsərrüfatı sahələrinin və digər sahələrin inkişafına stimül verəcəkdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Qeyri-Neft sektorunun inkişaf istiqamətləri . İqbal Məmmədov ,Bakı 2012
2. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı
3. 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələri. ARİSN, <http://www.economy.gov.az>.
4. 2014-cü ilin Azərbaycan Respublikasında “Sənaye ili” elan edilməsi haqqında AR Prezidentinin Sərəncamı, 10 yanvar 2014-cü il, Bakı.
5. Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında AR Prezidentinin Fərmanı, 16.04.2014 Bakı.
6. Aliyev İ. Ölkədə qeyri-neft sənayesinin inkişaf strategiyası. <http://www.yeniazərbaycan.com> (12.04.2014).
7. Azərbaycan kənd təsərrüfatı 2015. ARDSK. Statistik Məcmuə. Bakı -638 s.
8. Azərbaycanın xarici ticarəti, 2015. Statistik Məcmuə. Bakı, 2013.-278 s.
9. Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi. <http://www.facemark.az>
10. Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi. ARDSK. <http://www.stat.gov.az>.
11. “Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksinin yaradılması haqqında” AR Prezidentinin 23.04.2013-cü il tarixli 2875 nömrəli Sərəncamında dəyişikliklər edilməsi barədə AR Prezidentinin Sərəncamı. 15.04.2014 Bakı.
12. Azərbaycan Polad İstehsalı Kompleksinin yaradılması haqqında AR Prezidentinin Sərəncamı, 23.04.2013 Bakı.
13. Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Fərmanı. <http://www.e-qanun.az>.
14. Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydaları. AR Prezidentinin 24 iyun 1997-ci il tarixli, 609 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq olunmuşdur. Bakı, 1997.

15. Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında AR Prezidentinin Fərmanı, 14 may 2010-cu il, Bakı. 90
16. Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında AR Prezidentinin Fərmanı, 27 fevral 2014 Bakı.
17. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. AR Prezidentinin 27.02.2014-cü il tarixli 118№-li Fərmanı ilə təsdiq edilib. Bakı.
18. Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı üzrə dövlət Proqramı. <http://www.azercosmos.az>.
19. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2015-cü il 01 sayılı Statistik bülleteni. <http://www.cbar.az>.
20. Azərbaycan Respublikasında regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramların icrasına həsr olunmuş konfrans, Bakı, 5 fevral 2014-cü il.
21. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər).
22. Исмайлов С.Ф. Реформирование и развитие промышленных предприятий в условиях переходной экономики. Баку, “Элм”, 2006. – 340 с.
23. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi Allayverdiyev , Qafarov K.C , Əhmədov Ə.M
24. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu. İllik hesabat 2015.
25. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi . İllik hesabat 2015.
26. 2020- Gələcəyə Baxış İnkişaf Konsepsiyası
27. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondun Hesabatlarının təqdim olunması 2015
28. Sultanova R.P. Azərbaycan Regionlarında sənayenin sahə və ərazi quruluşunun təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri // Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin “Xəbərləri”,2006

29. Sultanova R.P. və başqaları. Azərbaycan regionlarında iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı. Kollektiv monoqrafiya. Bakı: Elm, 2009, 295 s.
30. Regional inkişaf proqramları: nəzəri və praktik məsələlər.//Monoqrafiya. Bakı, 2010, 223 səh.
31. Осипов Д.Г. Создание мощного промышленного потенциала /Д.Г. Осипов// Социально-экон. развитие промышленных отраслей региона: материалы III Всерос. науч.-практ. конф. – Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 2006. – С.98-101. - 0,18 п.л.
32. Региональные управления: проблемы, перспективы. Федерация, Scientific Journal about Problems of Politics, Economy, sociology & Law, Moskva, 2009 (3), ст.4-6
33. Ресурсный потенциал региона (теоретические и методологические аспекты исследования) / под ред. К.М. Миско. М.:Наука, 1991. 94 с
34. www.economy.gov.az
35. <http://president.az>
36. <http://senaye.gov.az>
37. www.stat.gov.az
38. <http://vergijurnali.az>

РЕЗЮМЕ

Магистерская диссертация на тему “Перспективы увеличения экспортного потенциала ненефтяного сектора” состоит из введения, трех глав, заключения, рекомендации и библиографического списка.

Введение диссертации охватывает актуальность темы, объекта и субъекта, целей и обязанностей исследований, информационную базу, научные инновации и практическую значимость исследования.

В первой части магистерской диссертации были исследованы теоретические и методологические основы урегулирования ненефтяного сектора Азербайджана. В этом разделе рассматриваются роль политики ненефтяного сектора, чтобы стимулировать производство в стране и ненефтяного сектора в развитии национальной экономики.

Вторая часть магистерской диссертации называется “Анализ ситуации в ненефтяной сектор и его оценка использования экспортного потенциала”. В этой главе рассмотрены текущее состояние ненефтяного сектора страны, диверсификации экономики и ее влияние на развитие ненефтяного сектора, были оценены. Кроме того, не нефтяной сектор, увеличение экспорта потенциальных проблем в производстве конкурентоспособной продукции изучены.

Последняя часть называется “Увеличение экспортного потенциала перспективы ненефтяного сектора Азербайджана ”. В этой главе изучен экспортный потенциал ненефтяного сектора со стороны правительства в целях содействия путей повышения эффективности производства тенденций, выявленных в не нефтяном секторе.

SUMMARY

Master`s thesis executed in the subject of “Prospects for increasing the export potential of the non-oil sector” consists of introduction, three parts, conclusion and suggestions and the list of references.

The introduction describes relevance of topic, the subject and the object of research, its purpose and objectives, information base of research, its scientific novelty and practical importance.

In the first part of master dissertation the theoretical and methodological basis of the settlement of Azerbaijan's non-oil sector has been researched. This section outlines the role of the policy of non-oil sector to stimulate production in the country and roles in the development of the non-oil sector of the national economy.

The second part of master dissertation is called “The analysis of the use of export potential of the non-oil sector and its assessment”. This chapter examined the current state of the country's non-oil sector, diversification of the economy and its impact on the development of non-oil sector, were assessed. Also, increasing export potential of the non-oil sector of production of competitive products studied.

The last part is called “Increasing the export potential of Azerbaijan's non-oil sector prospects”. In this chapter, the export potential of the non-oil sector by the government to promote ways to improve the efficiency of production trends in the non-oil sector identified.

**Əhmədli Fərid Vidadi oğlunun “Qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının artırılması perspektivləri” mövzusunda magistr dissertasiyasının
REFERATI**

Mövzunun aktuallığı. 1994 ci il 20 sentyabrında ümumilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra Azərbaycan iqtisadiyyatında canlanma dövrü yaranmağa başladı. Xarici investorların iqtisadiyyatımıza cəlb olunmasının əsas səbəb ölkədə əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasına yönələn dövlət siyasətinin təzahürü kimi xarakterizə oluna bilər.

Hər bir ölkənin davamlı iqtisadiyyatını təmin etmək üçün əmək ,təbii və maddi resurslardan səmərəli istifadə və iqtisadiyyatın sahələri arasında tarazlığın təmin olunması vacibdir. Son zamanlarda ölkənin kompleks,davamlı və dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər qeyri-neft sektorunun inkişafında stimül yaratmışdır. Neft gəlirlərinin axını ilə əlaqədar iqtisadiyyatın diversifikasiyası başlıca hədəf kimi seçilmiş , ayrı-ayrı sahələrinin modernizasiya prosesləri intensivləşdirilmiş və ölkənin xarici ticarət siyasəti lazımı səviyyədə inkişaf etmişdir.

Hazırda dövlətimizin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılması və özəl sektorun iqtisadi fəallığının artırmaqdır. Bu məqsədlərə çatmaq üçün dövlət tərəfindən stimullaşdırıcı tədbirlər planı hazırlanmış və aidiyyəti qurumlara təqdim olunmuşdur. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ölkədə iqtisadi dayanıqlılığın təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nəticə etibarilə qeyri-sektorunun inkişaf etdirilməsi zəruriliyi və imkanları məsələləri ölkəmizin iqtisadiyyatı üçün vacib bir faktor rolunu oynayır.

Qeyri neft sektorunun ixrac potensialının artırılması üçün ilk növbədə iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşması və modernləşdirilməsi prosesləri həyata keçirilməli, innovasiyaların tətbiqi sürətləndirilməlidir. Bu proseslərdə qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılmasının perspektiv istiqamətləri

müəyyənləşdirilməli, ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri aşkara çıxarılmalıdır.

Statistik göstəricilərə nəzər salsaq belə bir qənaətə gəlmək olarki 2015-ci ildə dünya iqtisadiyyatındakı qeyri-stabillik, dünya fond birjalarında tez-tez yaşanan dalğalanmalar qlobal iqtisadi artıma mənfi təsir göstərmişdir. Bunun da məntiqi nəticəsi kimi, dünya bazarında neft və neft məhsullarının qiymətində 2014-cü ildən başlamış eniş daha da sürətlənmiş və son 7 ildə ilk dəfə neftin bir barrelinin minimal qiyməti \$36 səviyyəsindən aşağı düşmüşdür. Bu da öz növbəsində bir sıra neft ölkələrinə, o cümlədən Azərbaycana təsirsiz ötüşməmişdir.

Bütün bunlara əsasən demək olar ki, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, onun ixrac potensialının artırılması müasir mərhələdə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün olduqca əhəmiyyətli məsələdir.

Dissertasiya işində qeyri-neft sektorunun ixrac potensialı və onun artırılması yolları göstərilmiş, qeyri-neft sektorunun müasir vəziyyəti qiymətləndirilmiş, bu sektorda mövcud problemlər araşdırılmış və onların həlli yolları müəyyənəşdirilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı kimi Azərbaycanın qeyri-neft sektoru seçilmişdir. Tədqiqatın predmetini isə qeyri-neft sektorunun ixrac potensialı və onun artırılması yolları, qeyri-neft sektorunun inkişafının effektiv dəstəklənməsini təmin edən mexanizmlərin formalaşması və bu zəmində yaranan iqtisadi münasibətlər təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri . Tədqiqatın məqsədi qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılmasının perspektiv istiqamətlərinin müəyyən olunması və onun dövlət tərəfindən stimullaşdırılması yollarının öyrənilməsidir. Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Milli iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılmasının perspektiv istiqamətlərinin müəyyən olunması
- Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının nəzəri aspektlərinin öyrənilməsi
- Ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf dinamikasının öyrənilməsi

- İxrac potensialının artırılmasının dövlət tərəfindən tənzimləmə mexanizminin nəzəri metodoloji əsasları
- Ölkənin qeyri –neft sahələrində istehsalın səmərəliliyinin artırılması
- Ölkə iqtisadiyyatında diversifikasiya və onun qeyri-neft sektorunun inkişafına təsiri
- Qeyri –neft sektorunda ixrac potensialının artırılmasında rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkili

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin qanunları, fərman və sərəncamları, Nazirlər kabinetinin qərar və sərəncamları, Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Gömtük Komitəsinin statistik və hesabat məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi – qeyri-neft sektorunda ixrac potensialının artırılması perspektivlərinin müasir dövrün iqtisadi reallıqlarına adekvat kompleks və sistemli yanaşmadan ibarətdir. Aparılan araşdırmalardan sonra aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur :

- Qeyri-neft sənayesinin inkişafının dövlət tərəfindən stimullaşdırılmasına dair təklif və tövsiyələr hazırlanmışdır
- Qeyri –neft sənayesinin ixrac potensialının artırılmasının perspektiv istiqamətləri müəyyən olunmuşdur
- Qeyri –neft sənayesinin inkişafını zəruri edən amillər müəyyən edilmişdir
- Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında qeyri-neft sənayesinin rolunun əhəmiyyətliyi nəzərə çatdırılmışdır
- Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına mane olan problemlər araşdırılmış və onların yaranma səbəbləri analiz olunmuşdur.
- Qeyri-neft sənayesinin müasir vəziyyətinin öyrənilməsi əsasında bu sektorun potensialından istifadə istiqamətləri aşkar edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Milli iqtisadiyyatının inkişafında qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılmasının istiqamətlərinin elmi və praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılmış, bu sahədə konkret təkliflər verilmiş və tövsiyələr irəli

sürülmüşdür. Dissertasiya işindən müasir şəraitdə bu mövzu istiqamətində növbəti araşdırmaların aparılmasında istifadə edilə bilər.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, həmçinin istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işində 5 cədvəldən istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində ölkədə istehsalın stimullaşdırılmasında qeyri-neft sənayesi siyasətinin və milli iqtisadiyyatın inkişafında qeyri-neft sektorunun rolu göstərilmişdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində respublikada qeyri–neft sənaye sahələrinin mövcud vəziyyəti araşdırılmış, ölkə iqtisadiyyatında diversifikasiya və onun qeyri–neft sektorunun inkişafına təsiri qiymətləndirilmişdir. Həmçinin, ölkədə qeyri–neft sektorunun ixrac potensialının artırılmasında rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təşkili məsələləri öyrənilmişdir.

Dissertasiya işinin sonuncu fəslində isə qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması yolları, ölkənin qeyri–neft sahələrində istehsalın səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertant: Əhmədli Fərid Vidadi o.

Elmi rəhbər: i.e.d., prof. R.P. Sultanova